



Przedsiębiorcza Uczelnia

Wyższa Szkoła Pedagogiczna TWP w Warszawie



**WYŻSZA SZKOŁA PEDAGOGICZNA
TOWARZYSTWA WIEDZY Powszechnej
WYDZIAŁ NAUK SPOŁECZNYCH W WARSZAWIE**

KIERUNEK: POLITOLOGIA

STUDIA PODYPLOMOWE

SPECJALNOŚĆ: METODY I TECHNIKI AKTYWNEJ POLITYKI INTEGRACYJNEJ

AGNIESZKA PYTKA

**REINTEGRACJA MNIEJSZOŚCI ROMSKIEJ.
FORMY POMOCY OFEROWANE PRZEZ PAŃSTWO
POLSKIE.**

*Praca dyplomowa
napisana pod kierunkiem
Prof. dr hab. Andrzeja Rejznera*

Warszawa 2010



KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY



Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej
w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

Spis treści:

Wstęp	3
Rozdział 1. Definicje wykluczenia społecznego oraz mniejszości etnicznej.	5
1.1. Definicja wykluczenia społecznego.	Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.
1.2. Definicja mniejszości narodowej i etnicznej.	8
Rozdział 2. Historyczne i społeczne powody marginalizacji Romów na terenie Polski.	10
2.1. Historia, tradycja oraz dane statystyczne dotyczące społeczności romskiej.	10
2.2. Psychologiczne i społeczne postrzeganie Romów wpływające na ich inkluzję... ..	16
2.3 Skutki wykluczenia społeczności romskiej.	17
Rozdział 3. Programy pomocy skierowane do mniejszości romskiej mające na celu ich reintegrację.....	26
3.1. Pomoc instytucjonalna – organy administracji świadczące pomoc oraz przepisy regulujące prawa mniejszości	26
3.2. Programy na rzecz społeczności romskiej w Polsce.	30
3.3. Oświata i edukacja – jako skuteczny instrument reintegracji społecznej Romów.....	45
Zakończenie	53
Bibliografia	59

Wstęp

*... U nas wiele i niewiele bo w sam raz
u nas czerwień, u nas zieleń, cieni blask
u nas błękit, u nas fiolet, u nas dole
i niedole ale zawsze kolorowo jest wśród
nas...*

Jerzy Ficowski „Jadą wozy kolorowe”

Na terenie Unii Europejskiej Romowie w różnym stopniu doświadczają dyskryminacji i wykluczenia społecznego. Wśród Romów odnotowuje się znacznie niższy poziom wykształcenia, o wiele wyższą stopę bezrobocia, niższy poziom dochodów i słabszy stan zdrowia. W wielu państwach członkowskich, w tym Polsce, dzieci romskie są segregowane w szkołach lub uczęszczają do szkół specjalnych dla dzieci mających problemy z nauką. Dodatkowo rodziny romskie zajmują lokale o niskiej jakości, często położone na peryferiach miast. Mają również ograniczony dostęp do dobrej opieki zdrowotnej. W związku z powyższym od wielu już lat Komisja Europejska podejmuje działania zmierzające do zniwelowania różnic pomiędzy swoimi obywatelami. Zachęca państwa członkowskie do wprowadzania programów pomocowych skierowanych do romskiej mniejszości etnicznej.

Ponieważ wyżej wspomniane przypadki dyskryminacji i wykluczenia są obecne również na terenie naszego kraju, rząd polski od 2004 roku realizuje *Program na rzecz społeczności romskiej w Polsce*.

Niniejsze opracowanie, powstałe na podstawie materiałów zastanych, ma stanowić analizę problemów dotyczących polskich Romów oraz próbę oceny skuteczności form pomocy oferowanych im przez państwo polskie.

Praca składa się z trzech rozdziałów. Pierwszy z nich poświęcony jest ogólnie zdefiniowaniu pojęć „wykluczenie społeczne” oraz „mniejszość etniczna”, drugi zaś przedstawia historyczne i społeczne powody marginalizacji Romów. W rozdziale trzecim przeanalizowałam prawodawstwo polskie dotyczące mniejszości, ze szczególnym uwzględnieniem mniejszości romskiej. W nim także dokonałam omówienia założeń *Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce* oraz oceniłam formy pomocy, na które udzielano wsparcia finansowego w 2009 r. Rozdział ten zawiera również informacje na temat oświaty i edukacji oraz ich znaczenia dla reintegracji społeczności romskiej.

W mojej opinii działania podejmowane w celu podniesienia poziomu wykształcenia dzieci romskich, są szczególnie ważne ze względu na fakt, iż to właśnie dzieci i młodzież, powinny mieć w przyszłości świadomość swojej inności, ale również przysługujących im praw. To one także, w przeciwieństwie do swoich rodziców, powinny wykorzystywać szanse jakie daje edukacja, aby w pełni korzystać z dóbr i usług oferowanych im przez gospodarkę rynkową i państwo.

Rozdział 1. Definicje wykluczenia społecznego oraz mniejszości etnicznej.

Wszystkie aspekty wykluczenia często nakładają się na siebie, a problemy osób marginalizowanych wzajemnie się warunkują. Złożoność problemu, stwarza kłopot z jego właściwym definiowaniem, jeszcze większe trudności stwarza w kontekście przynależności jednostki do określonej grupy etnicznej. Co oznacza bycie wykluczonym? Dlaczego Romów traktujemy jako mniejszość etniczną? Odpowiedzi na te pytania, należy szukać w definicjach obu pojęć.

W niniejszym rozdziale, w celu usystematyzowania, krótko sprecyzuję jak rozumiane jest wykluczenie społeczne oraz mniejszość etniczna.

1.1. Definicja wykluczenia społecznego.

Zgodnie z definicją z *Narodowej Strategii Integracji Społecznej* wykluczenie społeczne rozumiane jest jako brak lub ograniczenie możliwości uczestnictwa, wpływania i korzystania z podstawowych instytucji publicznych i rynków, które powinny być dostępne dla wszystkich, a w szczególności dla osób ubogich¹.

Zazwyczaj wykluczenie polega na niepodejmowaniu społecznie akceptowanej drogi życiowej lub wypadaniu z niej². Dotyka jednostki lub grupy społeczne, które żyją w niekorzystnych warunkach ekonomicznych, tzw. ubóstwo materialne. Mogą one być również dotknięte nim w skutek niekorzystnych procesów społecznych. A także takie, które nie zostały wyposażone w kapitał życiowy, umożliwiający im normalną pozycję społeczną, odpowiedni poziom kwalifikacji oraz wejście na rynek pracy. Ten ostatni czynnik wyjątkowo utrudnia im dostosowywanie się do zmieniających się warunków społecznych i ekonomicznych.

Często zdarza się również, że jednostki lub grupy społeczne, o których mowa powyżej, nie posiadają dostępu do odpowiednich instytucji pozwalających na

¹ *Narodowa Strategia Integracji Społecznej*, www.mpips.gov.pl, str. 22

² *Idem*, str. 21

wyposażenie w kapitał życiowy i jego rozwój. Wynika to zarówno z nieprzystosowania samych ludzi, jak i też z braku środków publicznych na szeroko rozumianą politykę społeczną, a co za tym idzie jej niską efektywność. Ponadto sprawy zwalczania wykluczenia społecznego i ubóstwa nie są traktowane jako priorytetowe w ogólnej polityce państwa.

W wyniku tej postawy osoby znajdujące się na marginesie, nabywają cech, które utrudniają im korzystanie z powszechnych zasobów społecznych, co powoduje, że ich funkcjonowanie w społeczeństwie jest znikome. Marginalizacja sprzyja ekstremizmom społecznym i politycznym.³ Wykluczone osoby lub grupy społeczne doświadczają przejawów dyskryminacji, zarówno w skutek braku odpowiednich uregulowań prawnych, jak i kulturowych uprzedzeń oraz stereotypów.

Jak uważają Julian Auleytner i Katarzyna Głębicka, marginalizacja dotyczy osób, grup lub wspólnot, które z powodu działania różnych czynników psychologicznych, kulturalnych, społecznych czy ekonomicznych spotykają się z jawnym uprzedzeniem ze strony pozostałej społeczności lub znajdują się w niekorzystnych, niepożądanych warunkach, co zmniejsza możliwość zadawalającego i efektywnego funkcjonowania w sferze socjalnej, psychologicznej lub ekonomicznej.⁴

Wykluczenie społeczne jest powiązane w sposób istotny, jak wskazuje przytoczona wyżej definicja, z występowaniem ubóstwa. Ubóstwo, jest natomiast zjawiskiem społecznym polegającym na braku dostatecznych środków materialnych do zaspokojenia potrzeb życiowych jednostki lub rodziny.⁵

Bieda w Polsce nie jest zjawiskiem nowym. Zjawiskiem nowym jest natomiast znaczny jej zasięg. Prawdopodobieństwo bycia ubogim zwiększają takie czynniki jak bezrobocie, wielodzietność, niski poziom wykształcenia, zamieszkiwanie na wsi lub w małym mieście.

Ze względu na przytoczone czynniki wpływające na pozbawianie możliwości pełnego uczestniczenia w życiu społecznym jednostek i grup oraz ich wieloaspektowość, zjawisko wykluczenia jak już wcześniej pisałam jest trudno jednoznacznie zdefiniować.

³ Auleytner Julian, Głębicka Katarzyna, *Polskie kwestie socjalne na przełomie wieków*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Warszawa, 2001, str. 13

⁴ *Idem*, str. 15

⁵ *Idem*, str. 51

Najczęściej jednak można zastosować podział na trzy główne aspekty wykluczenia:

- ekonomiczny;
- polityczny;
- kulturalny.

Pierwszy z nich jest utożsamiany z biedą oraz szeregiem jej konsekwencji ograniczających możliwość partycypacji jednostki w różnych dziedzinach życia społecznego. Wykluczenie, w tym kontekście oznacza bowiem, brak lub duże ograniczenie dostępu do różnorodnych dóbr, od zapewniających przeżycie na podstawowym poziomie: pożywienie, ubranie i dach nad głową, poprzez inne dobra i usługi dostępne większości społeczeństwa, a niedostępne osobom wykluczonym, takie jak: środki transportu, telefon, ubezpieczenie, edukacja i opieka medyczna.

Drugi z wymienionych aspektów wykluczenia jest związany z brakiem dostępu do informacji i możliwości niezbędnych do zaangażowania się w życie polityczne. Ponadto wiąże się z brakiem umiejętności wykorzystywania prawa oraz możliwości decydowania o kwestiach istotnych dla społeczności lokalnej. W tym przypadku następuje sprzężenie zwrotne, gdyż osoby wykluczone nie zabierają głosu w swoich sprawach, a w konsekwencji ich potrzeby nie stają się również przedmiotem społecznej debaty.

Trzeci aspekt jest związany z brakiem kontaktu z kulturą. Konsekwencją jest nieumiejętność porozumiewania się z otoczeniem społecznym, rozumienia niektórych sensów i znaczeń, a także zubożenia języka.

Pomoc osobom wykluczonym może być świadczona w różnej formie, zgodnie z pierwszym stanowiskiem, wykluczenie stanowi efekt określonych zachowań jednostek. Skoro zatem jednostki potrafią kierować swoim zachowaniem, można obarczyć je odpowiedzialnością za ich los. Jeśli jednak jednostki zdecydują się zmienić swoje zachowanie, mają szansę poprawy własnej sytuacji. Celem pracy socjalnej powinna być zatem aktywizacja osób wykluczonych oraz nabywanie przez nie umiejętności umożliwiających skuteczną partycypację w życiu społecznym. Jednak najważniejszym jest, że profesjonalna pomoc społeczna nie powinna mieć charakteru ciągłego. Jej celem powinno być doprowadzenie do względnej samodzielności jednostki, która stanowi istotne kryterium przełamania wykluczenia społecznego. Drugi

pogląd na pierwszym miejscu wśród przyczyn marginalizacji stawia niemożliwe do przezwyciężenia bariery społeczne: pochodzenie społeczne, miejsce zamieszkania (oraz związany z nim dostęp bądź brak dostępu do możliwości dobrej edukacji, instytucji kulturalnych, wysokiej jakości usług medycznych itd.) i inne. Zwolennicy tego poglądu twierdzą, że „brak ambicji” osób wykluczonych jest w istocie skutkiem, a nie przyczyną ich trudnej sytuacji. W związku z tym przezwyciężanie marginalizacji nie może ograniczać się jedynie do zmiany orientacji życiowych osób wykluczonych. Jej skuteczność zależy w dużej mierze od działań prowadzących do zagwarantowania bardziej równomiernego rozkładu dochodu w społeczeństwie. Dodatki rodzinne, minimalna stawka za godzinę pracy i gwarantowany poziom dochodu dla rodzin, a także wyrównywanie szans edukacyjnych oraz możliwości uczestnictwa w kulturze to przykładowe kroki, jakie powinny prowadzić do przełamania wykluczenia.⁶

W przypadku społeczności romskiej mamy do czynienia z efektem kumulacji wykluczenia, czyli nakładaniem się na siebie różnych jego wymiarów.

1.2. Definicja mniejszości narodowej i etnicznej.

W literaturze naukowej częściej możemy spotkać się z definicją mniejszości narodowej, niż etnicznej. W prawie wspólnotowym również trudno jest znaleźć jakąkolwiek definicję tego pojęcia.

Niemniej jednak, spróbujmy wyjaśnić co oznacza być mniejszością narodową i etniczną.

Mniejszość narodowa to rozmaite grupy ludności mające świadomość odrębności pod względem pochodzenia, przynależności narodowej czy etnicznej i kultury. Stopień tej odrębności zależy od stopnia asymilacji, której grupy te mniej czy bardziej ulegają.⁷

Sławomir Łodziński natomiast definiuje mniejszość narodową jako grupę obywateli, którzy odróżniają się od dominującej części społeczeństwa świadomością

⁶ www.wykluczenie.pl

⁷ Drozdowicz Zbigniew (red.), *Religie-Wspólnoty etniczne*, Wydawnictwo Kurpisz, Poznań, 1997, str. 195

swojej przynależności narodowej, czemu mogą towarzyszyć różnice w języku, religii, obyczajach i ogólnie kulturze.⁸

W swojej pracy chciałabym oprzeć się jednak na terminologii zawartej w ustawodawstwie polskim, i tak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* z dnia 2 kwietnia 1997 r., która jest najwyższym aktem prawnym, nie definiuje co prawda terminów mniejszości narodowej i etnicznej, a także nie podaje kryteriów rozróżnienia między mniejszościami narodowymi a etnicznymi, jednakże w artykule 35 zapewnia *obywatelom polskim należącym do mniejszości narodowych i etnicznych wolność zachowania i rozwoju własnego języka, zachowania obyczajów i tradycji oraz rozwoju własnej kultury oraz prawo do tworzenia własnych instytucji edukacyjnych, kulturalnych i instytucji służących ochronie tożsamości religijnej oraz do uczestnictwa w rozstrzygnięciu spraw dotyczących ich tożsamości kulturowej*⁹.

Definicję wprowadza dopiero *Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym* z dnia 6 stycznia 2005 r. według której mniejszością etniczną, w rozumieniu tejże ustawy, jest grupa obywateli polskich, która spełnia łącznie określone kryteria. Grupa ta jest mniej liczebna od pozostałej części ludności Rzeczypospolitej Polskiej, w sposób istotny odróżnia się od pozostałych obywateli językiem, kulturą lub tradycją, dąży do zachowania swojego języka, kultury lub tradycji. Mniejszość ta ma świadomość własnej historycznej wspólnoty etnicznej i jest ukierunkowana na jej wyrażanie i ochronę. Jej przodkowie zamieszkiwali obecne terytorium Rzeczypospolitej Polskiej od co najmniej 100 lat. Ostatnie kryterium odróżniające mniejszość etniczną od narodowej, to fakt iż ta pierwsza nie utożsamia się z innym narodem zorganizowanym we własnym państwie, w przeciwieństwie do mniejszości narodowej.

Ustawa w art. 2 ust. 4 za jedną z mniejszości etnicznych na terenie Polski uznaje mniejszość romską.

⁸ Łodziński Sławomir, *Przekroczyć własny cień. Prawne, instytucjonalne oraz społeczne aspekty polityki państwa polskiego wobec mniejszości narodowych w latach 1989-1997*, [w:] Berdychowska Bogumiła (red.), *Mniejszości Narodowe w Polsce. Praktyka po 1989 roku*, Centrum Stosunków Międzynarodowych Instytutu Spraw Publicznych Wydawnictwa Sejmowe, Warszawa ,1998, str. 15

⁹ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.* (Dz. U. z 1997r. Nr 78, poz. 483 z późn. zmianami), www.sejm.gov.pl

Rozdział 2. Historyczne i społeczne powody marginalizacji Romów na terenie Polski.

Przykładem społeczności, która według Komisji Europejskiej jest grupą ludzi podlegającą procesowi wykluczenia w całej Europie, także w Polsce, jest ludność narodowości romskiej. Na problem wykluczenia społecznego Romów składa się kilka czynników powodujących wyłączenie tych ludzi z życia społecznego. Najważniejsze z nich, biorąc pod uwagę definicję z *Narodowej Strategii Integracji Społecznej*, to:

- niekorzystne warunki ekonomiczne (ubóstwo materialne), choć nie dotyczą one wszystkich przypadków;
- brak wyposażenia w tzw. kapitał życiowy (często na własne życzenie i społecznie akceptowalny przez tę grupę) umożliwiający im: normalną pozycję społeczną, odpowiedni poziom kwalifikacji i wejście na rynek pracy.

Ponadto, odwołując się do myśli Juliana Auleytnera i Katarzyny Głąbickiej, iż marginalizacja sprzyja ekstremizmom społecznym i politycznym¹⁰, Romowie spotykają się z jawnym uprzedzeniem ze strony społeczności polskiej.

2.1. Historia, tradycja oraz dane statystyczne dotyczące społeczności romskiej.

Romowie pochodzą najprawdopodobniej z terenów Półwyspu Indyjskiego. W Polsce pojawili się około XV wieku. Do XX wieku prowadzili wędrowny tryb życia, przemieszczając się z miejsca na miejsce. Trudnili się przede wszystkim handlem obwoźnym, kotlarstwem i kowalstwem.

Okres II wojny światowej w Europie był czasem holocaustu nie tylko Żydów, ale również i Romów. Zagładzie uległo wiele tysięcy osób pochodzenia romskiego. Ich

¹⁰ Auleytner Julian, Głąbicka Katarzyna, *Polskie kwestie socjalne na przełomie wieków*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Warszawa, 2001, str. 13

eksterminacji dokonywano między innymi w Treblince, Majdanku, Auschwitz, Bełżcu, Sobiborze, Łodzi i Chełmnie.

W latach sześćdziesiątych XX wieku, zgodnie z wprowadzoną przez Polską Rzeczpospolitą Ludową polityką przymusowego osiedlania, większość Romów prowadzących dotychczas wędrowny tryb życia, została zmuszona do zamieszkania w miastach. Dzisiejszy obraz rozmieszczenia Romów w Polsce jest odzwierciedleniem tej polityki.

Polscy Romowie nie są mniejszością jednolitą. Obecnie na terenie kraju żyją osoby pochodzenia romskiego należące do czterech głównych grup etnicznych:

- Polska Roma (Polscy Cyganie Nizinni), są to Romowie, którzy przywędrowali do Polski między XVI a XVIII wiekiem, z terenów dzisiejszych Niemiec.
- Romowie Karpaccy (nazywani także Romami górskimi, Bergitka Roma) przybywali do Polski od XV wieku.
- Kełderasze (Kelderari, Kalderasza, Kotlarze) od lat sześćdziesiątych XIX wieku docierali na ziemie polskie z terenów dzisiejszej Rumunii.
- Lowarzy (Lovara) pojawili się w Polsce razem z Kełderaszami migrując z terenów dzisiejszej Rumunii i Węgier.

Polska Roma, Kełderasze i Lowarzy kształtowali swoją kulturę i tradycję w oparciu o „skalanie”, czyli niepisany kodeks praw i zakazów, którego jednym z najsilniejszych wyznaczników pozostawał wędrowny tryb życia. Jest to również jedno z najważniejszych pojęć w ramach romskiej tradycji, dotyczące idei rytualnej „czystości-nieczystości”. Status bycia „skalany”, czyli rytualnie nieczystym jest sankcją za przekroczenie zasad *Romanipen*. Wiąże się to z różnym stopniem i formą wykluczenia danej osoby z życia społecznego.

Związki z nie-Romami i Romami z innych grup są sporadyczne, a przywódcy poszczególnych grup i rodów utrzymują autorytet posługując się tradycyjnym prawem zwyczajowym, czyli *Romanipen*.

Romowie Karpaccy trwale osiedlali się na terenie południowej Polski już od kilku wieków. Ich tradycja i kultura powstawała w innych warunkach niż pozostałych grup. Brak też u nich tradycyjnego, instytucjonalnego zwierzchnictwa, takiego jak u pozostałych grup, i tak dla przykładu orzekającymi o statusie skalania dla Polaków

Cyganów Nizinnych jest osoba *Szero Roma*, dla Lowarów i Kełderaszy jest *Romano Kris*, czyli rada szanowanych członków społeczności.

Romowie Karpaccy zamieszkują głównie Sądecczyznę, Spisz, Podhale i Orawę gdzie tworzą wspólnotowe osady, między innymi w: Szaflarach, Czarnej Górze, Czarnym Dunajcu, Maszkowicach, Limanowej, Koszarach, Ochotnicy Górnej, Nowym Sączu i Nowym Targu. Od lat pięćdziesiątych XX wieku emigrowali oni do miast, miasteczek i wsi północnej i północno-zachodniej Polski, gdzie często zatrudniano ich w Państwowych Gospodarstwach Rolnych.

Obok wspomnianych wyżej podziałów grupowych, przypominających kastowe, istotne znaczenie mają także podziały terytorialne, związane z działalnością oficjalnych organizacji romskich, które w większości przypadków mają zasięg lokalny oraz wewnętrzne podziały na bogatych i biednych w obrębie miast i wiosek.

Wiele podziałów i wewnętrznych problemów z pewnością, w ogóle nie dociera do obserwatorów z zewnątrz, ze względu na hermetyczność społeczności romskiej, a co za tym idzie utrudniony z nią kontakt. Świat romski bowiem, jak twierdzą zarówno antropolodzy kulturowi, jak i osoby pracujące z Romami, dzieli się na świat Romów - ludzi i świat gadziów-obcych.

Romanipen to romski sposób życia, który nakazuje podkreślać swoją cygańskość, okazywać szacunek i posłuszeństwo starszym, pomagać sobie wzajemnie; kobietom nakazuje skromność, określa zawody, jaki może wykonywać Rom, zabrania odwoływania się do sądów - gadziów, nakazuje posługiwać się językiem romskim, jego nieprzestrzeganie powoduje wykluczenie ze wspólnoty.

Jeszcze kilkadziesiąt lat temu, podstawową prawotwórczą „jednostką” był wójt zarządzający taborem. Do tej funkcji pretendowali starsi mężczyźni o nieposzlakowanej opinii, wyróżniający się inteligencją i sprytem w kontaktach z gadziami, którzy potrafili najlepiej zatroszczyć się o interesy swojej grupy na danym terytorium. Do obowiązków wójta należała władza sądownicza w sprawach drobnych, takich jak posądzenie o kradzież, niesłowność, obwinianie, czy złośliwe plotki, uprawomocniał on zawarte małżeństwa i rozwody, a także wyznaczał dalszą trasę migracji. Do jego powinności należało także, uczestnictwo w uroczystościach rodzinnych i wygłaszanie mów, ta tradycja jest kultywowana do chwili obecnej.

Dziś ich miejsce powinni zajmować liderzy społeczności romskiej, ale żeby mogli oni sprawnie reprezentować swoją społeczność na zewnątrz, przede wszystkim w kontaktach z władzami administracji publicznej, muszą być wykształceni. Niestety potrzeba jeszcze wiele czasu, zanim tacy ludzie zdobędą odpowiednią wiedzę, a także pozycję mającą wpływ na wszystkich Romów.

Ponad wójt w hierarchii romskiej znajduje się *Baro-Szero*, zwany też *Szero-Rom (Wielka Głowa)* obierany przez Polskich Cyganów Nizinnych. Mimo upływu lat stanowisko to cieszy się ogromnym prestiżem i poważaniem. Jest to najwyższa instancja sądownicza, rozstrzygająca wszystkie konflikty i spory wśród Romów.

Wśród Romów istnieją silne emocjonalne związki między członkami rodziny. Mają oni świadomość wsparcia, poczucie bezpieczeństwa i darzą się wzajemnym szacunkiem, przez co tworzą stabilne związki rodzinne i krewniacze. Ich dojrzałość określa się poprzez zdolność przyjęcia roli żony lub męża. Dorosłość, rozumianą jako pełne uczestnictwo w życiu grupy z prawem głosu, osiąga się w momencie pojawienia się pierwszego dziecka. Powaga osoby rośnie wraz z nabywaniem doświadczenia życiowego. Od rodziców wymaga się odpowiedzialności w wychowywaniu dzieci, tak aby w przyszłości potomstwo nie sprawiło zawodu rodzinie. Troska o prestiż rodu daje osobom starszym prawo do istotnego wpływu na kształtowanie osobowości młodego Roma i wyboru jego przyszłości. Opieka nad dziećmi jest domeną kobiet, ale rozróżnia się obowiązki matki i ojca.

Kobiecie pozostawia się sferę codzienności, tymczasem mężczyzna decyduje o sprawach fundamentalnych. Ma to swoje odzwierciedlenie w sytuacjach codziennych. Na przykład to matka decyduje, w co powinna ubrać się jej córka, ale jeżeli strój dziewczyny odbiega od wzorca tradycyjnego, ojciec zwraca na to uwagę i zaleca swej żonie, aby porozmawiała na ten temat z córką. Wychowaniem chłopca w początkowej fazie zajmuje się kobieta, jednak od około 10 roku życia opiekę przejmuje ojciec, ma to na celu wpojenie chłopcu zasad męskiego zachowania się w grupie, odpowiedzialności za rodzinę i zarobkowania.

Mężczyzna zdobywa prestiż, poprzez uczestnictwo w spotkaniach rodowych, wzmacnia i rozwija więzi pomiędzy rodzinami (rodami), kobieta natomiast dba o zapewnienie codziennej egzystencji rodziny. Taki model podziału ról w rodzinie jest

podtrzymywany przez mężczyzn i powszechnie akceptowany przez kobiety. Kobieta romska podporządkowuje się i wraz z mężczyzną stara się ów model utrzymać.

W związku z tym, w wychowaniu romskim kładzie się nacisk na tożsamość dzieci z własną płcią i wyposażenie ich w odpowiednie kompetencje. Dziewczynki przygotowuje się do jedynego celu – przyszłego funkcjonowania w rodzinie, wpaja się im skromność, uległość, poszanowanie ludzi starszych i nakaz zachowania czystości przedmałżeńskiej. Chłopcy zaś jako reprezentanci rodu na zewnątrz, winni dbać o zachowanie dziedzictwa kulturowego.

Stąd też to ojcowie podejmują najbardziej doniosłe decyzje w życiu swoich dzieci. Oni też odpowiedzialni są za ich zachowanie wobec starszych. Tylko po uprzedniej zgodzie jego, lub dziadka, dziecko może włączyć się do dyskusji, zatańczyć, czy zaśpiewać. Mężczyzna nakreśla osobowościowy i kulturowy obraz swojej rodziny oraz zakres jej współżycia z innymi rodzinami. Zdanie kobiety jest drugorzędne i nie przystoi publicznie ogłaszać, że jakieś postanowienie zostało podjęte po konsultacji z żoną.

Tak wygląda obraz tradycyjnej rodziny romskiej, jeśli chodzi o liczebność społeczności romskiej to według Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań przeprowadzonego przez Główny Urząd Statystyczny w 2002 roku, Polskę zamieszkuje 12 855 tysięcy osób¹¹ deklarujących przynależność do narodowości romskiej.

Miejsce zamieszkania Romów rozkłada się dość równomiernie w całym kraju. Niemniej jednak są województwa, w których ich populacja jest większa, są to: małopolskie, dolnośląskie, śląskie, wielkopolskie, łódzkie i mazowieckie.

Rozmieszczenie ludności romskiej w poszczególnych województwach w 2002 roku pokazuje tabela 1.

¹¹ Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2002 w zakresie deklarowanej narodowości oraz języka używanego w domu, www.stat.gov.pl

Tabela 1. Rozmieszczenie ludności romskiej w Polsce w 2002 roku.

WOJEWÓDZTWO	LICZBA OSÓB
Dolnośląskie	1 331
Kujawsko-pomorskie	635
Lubelskie	677
Lubuskie	277
Łódzkie	1 029
Małopolskie	1 678
Mazowieckie	1 310
Opolskie	861
Podkarpackie	717
Podlaskie	369
Pomorskie	196
Śląskie	1 209
Świętokrzyskie	339
Warmińsko-mazurskie	435
Wielkopolskie	1 090
Zachodniopomorskie	702
RAZEM	12 855

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań z 2002 roku.

Z kolei Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji podaje, że na terenie Polski mieszka obecnie około 20.000¹² osób należących do mniejszości romskiej.

Po 1989 roku w Polsce powstało wiele stowarzyszeń zrzeszających mniejszość romską i kultywujących kulturę i tradycję.

Najważniejsze z nich to:

- Stowarzyszenie Romów w Polsce, kierowane przez Romana Kwiatkowskiego z siedzibą w Oświęcimiu,
- Centralna Rada Romów w Polsce, kierowana przez Edwarda Chojnackiego i Stanisława Stankiewicza

¹² Program na rzecz społeczności romskiej w Polsce, www.mswia.gov.pl

- Stowarzyszenie Romów w Polsce, kierowane przez Mariana Gila, z siedzibą w Nowej Hucie

2.2. Psychologiczne i społeczne postrzeganie Romów wpływające na ich inkluzję.

Osoby należące do społeczności romskiej w Polsce znajdują się przeważnie w bardzo trudnej sytuacji społecznej i ekonomicznej. W zdecydowanej większości nie uczestniczą one w życiu publicznym kraju i społeczności lokalnych. W związku z tym problemy Romów pozostają poza zainteresowaniami tych społeczności i reprezentujących je władz.

Jednakże, jeśli weźmiemy pod uwagę polskich Romów, najbardziej istotne wydaje się być doświadczanie przejawów dyskryminacji, wskutek kulturowych uprzedzeń oraz stereotypów, ze strony reszty społeczeństwa. Romowie są grupą, która w sondażach socjologicznych na temat stosunku Polaków do innych narodowości od kilkunastu już lat znajduje się na początku najbardziej nie lubianych narodów¹³. W 1994 roku tylko 6% badanych Polaków wyraziło wobec nich sympatię, 5% niechęć, 16% obojętność („trudno powiedzieć”-3%). Dziesięć lat później, w 2004 roku, już 15 % badanych Polaków wyraziło wobec nich sympatię, ale nadal 56% badanych wyraziło niechęć, 24% obojętność (5% wskazało na odpowiedź „trudno powiedzieć”).¹⁴

Przeciętnemu Polakowi obywatel o pochodzeniu romskim kojarzy się z „Cyganem” – w pejoratywnym znaczeniu tego słowa, większość polskich przysłów przedstawia Cyganów w złym świetle, a samo słowo „Cygan” oznacza oszusta i złodzieja. Ocyganić kogoś to znaczy oszukać.

Przejawem wykluczenia jest również nie utrzymywanie kontaktów sąsiedzkich oraz nie zawieranie przyjaźni z osobami pochodzenia romskiego. Brak również powszechnej akceptacji dla integrowania dzieci w szkołach, a co ciekawe nawet sama młodzież nie wyraża chęci do takiej integracji. W badaniu przeprowadzonym w 1997

¹³ Analiza własna, na podstawie artykułów prasowych oraz badań przeprowadzonych przez Centrum Badania Opinii Społecznej, m. in. *Stosunek Polaków do innych narodów, Postawy wobec Romów w Polsce, Czechach i na Słowacji*.

¹⁴ Łodziński Sławomir, *Romowie w Narodowym Spisie Powszechnym w 2002 w Polsce. Kwestie liczebności i tożsamości etnicznej*, [w:] Nowicka Ewa, Cieślińska Barbara (red.), *Wędrowcy i migranci, pomiędzy marginalizacją a integracją*, Zakład Wydawniczy "NOMOS", Kraków, 2005, str. 29

roku w jednej ze szkół wrocławskich, które dotyczyło potencjalnego kolegi z ławki, spośród wszystkich osób możliwych do wyboru, Romowie znaleźli się na jednym z ostatnich miejsc.¹⁵ Podobne pytanie zadano uczniom w innej próbie sondażowej w roku 1992, otóż na pytanie: z kim wolałbyś nie siedzieć w ławce? Jedna trzecia wymieniła Roma - Cygana. „Wyprzedzał” go jedynie chory psychicznie i homoseksualista. Minimalnie mniejszą niechęcią obdarzono nosiciela wirusa HIV i byłego narkomana.¹⁶

Biorąc pod uwagę wyniki różnych polskich sondaży dotyczących sympatii do innych narodów, można odnieść się do teorii Waltera Stephana, głoszącej, że uprzedzenia mają swoje korzenie w strukturze społeczeństwa i są przekazywane z pokolenia na pokolenie w procesie socjalizacji.¹⁷

Być może to sami Romowie przez to, że posiadają własny język, nie dopuszczają nikogo do swoich tajemnic, izolują się, mają własne władze i wewnętrzny kodeks postępowania, zbyt łatwo pozwalają na przesunięcie się na margines społeczeństwa. Albo reszta społeczeństwa nie rozumiejąc ich kultury i tradycji, nie pozwala im w pełni uczestniczyć w życiu społecznym.

W sytuacjach konfliktowych obie społeczności, nie mają również wypracowanych mechanizmów porozumiewania się, co często prowadzi do ich dalszego pogłębiania. Niechęć i powszechne odrzucenie Romów, było i wciąż jest przyczyną takiej samej ich reakcji na świat gadziów. Instytucje publiczne, takie jak szkoła, administracja, policja, czy sądy stanowią według nich zagrożenie dla ich tradycji, niż szansę na rozwój i polepszenie.

2.3 Skutki wykluczenia społeczności romskiej.

Sytuacja w jakiej znaleźli się polscy Romowie wynika między innymi z polityki władz Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, która, podobnie jak w innych państwach komunistycznych, zakładała przymusową asymilację Romów. W Polsce głównym jej narzędziem stała się przymusowa akcja osiedleńcza z 1964 r.

¹⁵ *Młodzież i tolerancja*, www.avans.net

¹⁶ *Program na rzecz społeczności romskiej w Polsce*, www.mswia.gov.pl

¹⁷ Stephan Walter G., Stephan Cookie W., *Wywieranie wpływu przez grupy. Psychologia relacji*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk, 1999, str. 68

Większość Romów prowadzących dotąd koczowniczy tryb życia została zmuszona do zamieszkania na stałe w jednym miejscu oraz podjęcia pracy. Tych, którzy należeli do grup Polska Roma i Kelderasha osiedlano, najczęściej w najgorszych lokalach socjalnych, często też na peryferiach miast. Romów Karpackich, którzy prowadzili już od kilku stuleci osiadły tryb życia, zatrudniano jako niewykwalifikowaną siłę roboczą.

Zmiany ustrojowe i gospodarcze z początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku nie sprzyjały poprawie sytuacji społeczności romskiej w Polsce. Udziałem większości Romów stały się: bezrobocie, obniżenie poziomu poczucia bezpieczeństwa, problemy socjalne i zdrowotne.

W zderzeniu z gospodarką rynkową, w której wykształcenie i kwalifikacje są podstawowym atutem osób poszukujących pracy, Romowie nie są w stanie skutecznie konkurować na rynku pracy. Dodatkowo, silna odrębność kulturowa i nieufność w stosunku do osób, które nie należą do społeczności romskiej, a także do instytucji państwa powoduje, że nawet ci Romowie, których pod względem ekonomicznym i socjalnym można uznać za zamożnych, pozostają na marginesie społeczeństwa obywatelskiego i rezygnują z uczestnictwa w życiu publicznym, nie korzystają także z praw, które Rzeczpospolita Polska gwarantuje mniejszościom narodowym i etnicznym.

W obliczu utrzymującego się w społeczeństwie polskim wysokiego poziomu niechęci do Romów, przedstawiciele tej społeczności w sposób szczególny narażeni są na akty agresji i dyskryminacji.

Wiele interesujących danych jak problem wykluczenia postrzegają sami Romowie można odnaleźć w dokumencie przygotowanym przez Agencję Praw Podstawowych Unii Europejskiej *Sprawozdanie „Kluczowe dane”, Romowie*.

Opracowanie to, powstało w oparciu o przeprowadzone w 2008 roku, w kilku krajach europejskich, w tym w Polsce, badanie wśród społeczności romskiej na temat jej dyskryminacji. Obszary dyskryminacji, jakie brano pod uwagę to usługi medyczne, socjalne, restauracyjne, bankowe, edukacja i handel.

Określono sytuacje, w których Romowie mogą odczuwać jej przejawy:

- poszukiwanie pracy;
- w pracy;

- poszukiwanie domu lub mieszkania do wynajęcia lub kupna;
- ze strony personelu medycznego;
- ze strony pracowników opieki społecznej;
- ze strony pracowników szkół;
- w kawiarni, restauracji i barze;
- wchodząc lub będąc w sklepie;
- próbując otworzyć konto w banku lub uzyskać pożyczkę.

Spośród ankietowanych w Polsce Romów, aż 59% odpowiedziało, że czuje się dyskryminowana w odniesieniu do wszystkich wskazanych sytuacji.

Największy odsetek dyskryminacji występuje w sektorze prywatnym, czyli handlu i usługach, ponieważ aż 48% ankietowanych osób doświadczyła dyskryminacji w tym obszarze. Na kolejnych miejscach znalazły się przypadki dyskryminacji ze strony personelu medycznego (22%) oraz ze strony pracowników szkół (20%), a także podczas starań o pracę lub w pracy (19%) lub ze strony pracowników opieki społecznej (18%).¹⁸

Przypadki tej dyskryminacji na ogół nie są nigdzie zgłaszane, ponieważ w opinii osób ankietowanych nic by się nie zmieniło w przypadku odnotowania takiego faktu. Jednocześnie, część osób nie wie gdzie można zgłaszać przejawy dyskryminacji jakiej doświadczają.

Większość Romów, uczestniczących w badaniu (76%) uważa, że w Polsce dyskryminacja ze względu na pochodzenie etniczne lub imigracyjne jest powszechna. Jednakże niemal połowa badanych osób (47%) jest świadoma faktu, iż jest ona w Polsce zabroniona.¹⁹

Respondenci nie znają również organizacji udzielających pomocy osobom doświadczającym dyskryminacji.

Ponadto 28% polskich Romów uważa, że było ofiarami przestępstw przeciwko osobie (napaści, gróźb karalnych lub dotkliwego nękania), 72% nie zgłosiło

¹⁸ *Sprawozdanie "Kluczowe dane", część 1, Romowie*, Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej, Wiedeń, OPEC, Luxemburg, 2009, str. 4

¹⁹ *Idem*, str. 7

powyższych przestępstw, argumentując, iż nie było pewnych, czy policja będzie cokolwiek w stanie zrobić.²⁰

Ten wynik potwierdza, że często to nieznanostwo prawa szkodzi samym Romom, z drugiej strony to równie nieznanostwo kultury i zwyczajów obowiązujących w społeczności romskiej staje się powodem konfliktów między Romami a funkcjonariuszami policji.

Szczególnie ważne jest więc w tej sytuacji przygotowanie policjantów do pracy w środowisku romskim. Wiedza policjantów na temat specyfiki, kultury, tradycji Romów i ograniczeń jakie z niej wynikają, może być szansą na przełamanie często wzajemnej niechęci oraz skuteczniejsze przeciwdziałanie i ściganie sprawców przestępstw, których ofiarą padają Romowie.

Sami Romowie, są nie tylko ofiarami, często również oni wchodzą w kolizję z prawem. Przystępczość z kolei powoduje dyskryminację, przylepianie etykietki Cygana-złodzieja i koło się zamyka. A przecież na mentalność Romów duży wpływ miała i ma tradycja, ogromną rolę odgrywa działanie dla dobra rodziny, dla dobra innych. Zasada „nie kradnij” obowiązuje tylko w odniesieniu do własnej grupy. Kradzież nie jest niczym złym, jeśli ma służyć innym Cyganom. Ta daleko posunięta wewnętrzna integracja jest przede wszystkim skutkiem wieloletniej marginalizacji społecznej, odrzucenia i trudnej sytuacji bytowej. Nie wpływa ona jednak korzystnie na integrację Romów z osobami z innych narodowości.

Romowie we wszystkich znanych nam społeczeństwach nie są mniejszością bezkonfliktową; wszędzie i zawsze wywoływali społeczny niepokój i byli źródłem konfliktowych sytuacji. Ponadto najczęściej traktowani byli kiedyś i są nadal niechętnie lub wręcz wrogo. Wszędzie spotykamy się z dogłębną izolacją Romów, wynikającą z jednej strony z przesądów na ich temat i negatywnych stereotypów, a z drugiej z izolujących mechanizmów w obrębie kultury romskiej. Ma to poważne konsekwencje dla stosunków między Romami i nie-Romami, stanowiąc zarazem cechę specyficzną dla tych stosunków.²¹

²⁰ *Sprawozdanie "Kluczowe dane", część 1, Romowie*, Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej, Wiedeń, OPEC, Luxemburg, 2009, str.8

²¹ Nowicka Ewa, *Romowie – pierwsi europejczycy* [w:] Nowicka Ewa, Cieślińska Barbara (red.), *Wędrowcy i migranci, pomiędzy marginalizacją a integracją*, Zakład Wydawniczy "NOMOS", Kraków, 2005, str. 46

Pozytywne inicjatywy na rzecz społeczności romskiej, mające na celu jej reintegrację znane są tylko wąskiemu gronu odbiorców, częściej i głośniejsze można usłyszeć w mediach o konfliktach i problemach, które są bardziej atrakcyjnym tematem dla prasy i telewizji.

I tak najgłośniejszym, w ostatnich latach, aktem agresji ze strony Polaków skierowanym przeciwko Romom był tak zwany pogrom mławski, który miał miejsce w 1991 roku. Impulsem do wybuchu kilkudniowych zamieszek był wypadek samochodowy, spowodowany przez młodego Roma. Sprawca zbiegł z miejsca wypadku nie udzielając pomocy ofiarom – Polakom. W wyniku tego zdarzenia jedna osoba zmarła, a druga została trwale okaleczona. Społeczność romska w Mławie przez dwa dni ukrywała sprawcę wypadku, odmawiając wskazania miejsca jego pobytu służbom porządkowym, dopiero po pertraktacjach z wójtem społeczności romskiej sprawca wypadku został oddany w ręce policji. Dwa dni po wypadku tłum Polaków przez dwa kolejne dni, w różnych odstępach czasu i z różnym nasileniem, dokonywał czynnych napaści na domostwa, własność i mienie Romów zlokalizowane w różnych częściach miasta, uchodzących od lat za „cygańskie”. Na szczęście nie doszło do fizycznej napaści na żadnego z Romów, a cała agresja tłumu skierowała się na niszczenie mienia jednak straty materialne były bardzo duże.

Wydarzenia w Mławie zostały jednoznacznie ocenione przez media jako konflikt etniczny i wybuch nacjonalizmu. W grudniu 1992 roku opublikowany został raport *Cyganie i Polacy w Mławie, konflikt etniczny czy społeczny?* opracowany na zlecenie Centrum Badań Opinii Społecznej przez Annę Gizę-Poleszczuk i Jana Poleszczuka, w którym autorzy przeciwstawiają się interpretacji tych wydarzeń w kategoriach nacjonalistycznych, próbują natomiast udowodnić, że był to wyraz głębszych konfliktów o charakterze społecznym i politycznym, w szczególności zaś przemian społeczno – ekonomicznych lat dziewięćdziesiątych XX wieku.

Tradycyjny stereotyp biednego Cygana został przełamany, Cygan nie jest już biedny i brudny. Nie żebrze i nie prosi, nie zaznacza swojej podległości i niższości, lecz jeździ samochodem dobrej marki, mieszka w rezydencji, wręcz obnosi się swoim bogactwem, pozyskanym dzięki możliwościom nowej gospodarki rynkowej. Wszystko to osiąga przy dalszym utrzymaniu stereotypu oszusta, złodzieja, cwaniaka uchylającego się od obowiązków społecznych, służby wojskowej, obowiązku szkolnego i pracy, czyli korzysta z tych dóbr z pominięciem społecznie akceptowalnych dróg

awansu społecznego. W tym samym czasie rośnie też frustracja ekonomiczna społeczeństwa związana z kryzysem gospodarczym. Zajścia wymierzone przeciw Cyganom mają miejsce w okresie gwałtownego wzrostu bezrobocia, a co za tym idzie pogorszenia się sytuacji materialnej mławian. Ten nastrój społecznego niezadowolenia wywołał chęć pokazania, która grupa jest dominująca i jakie normy w niej obowiązują. Cele były wybierane selektywnie, podczas dwudniowych zamieszek nie zostały zaatakowane baraki biedoty romskiej, gniew został wyładowany na bogatych rezydencjach, ten fakt zdaniem badaczy może wskazywać, że zamieszki nie miały charakteru czysto nacjonalistycznego, ponieważ atak z takich pobudek dotknąłby wszystkich przedstawicieli Romów bez względu na status majątkowy.²²

Teza ta pokrywa się również z teorią Elliota Aronsona, który twierdzi, że u podłoża uprzedzeń leży ekonomiczna rywalizacja bądź konflikt, związany z niedoborem środków materialnych, o które trzeba rywalizować, które są niedostępne i ograniczone.²³ Wtedy grupa dominująca może starać się wykorzystywać czy dyskryminować grupę mniejszościową, w celu uzyskania większych korzyści materialnych i lepszego dostępu do określonych dóbr. Dyskryminacja, uprzedzenia i tendencje do posługiwania się negatywnymi stereotypami nasilają się gwałtownie, gdy brak jest pracy i wzrasta rywalizacja o nią. Wtedy też według Aronsona nasila się tendencja do przemieszczonej agresji, to jest poszukiwania tak zwanych kozłów ofiarnych dla zneutralizowania własnych frustracji.²⁴

Szuka się zastępczych przyczyn swojego niepowodzenia, bowiem łatwiej jest zaatakować Roma, wyróżniającego się od reszty społeczeństwa, jako wyimaginowanego sprawcę bezrobocia, niż cały system polityczno – ekonomiczny, czy rząd danego państwa.

Poziom życia Romów jest niezwykle zróżnicowany, tak jak w przypadku Mławy, także na pozostałym terytorium Polski, jest to zarówno skrajna bieda jak i znaczna zamożność.

Dla przykładu, w województwie świętokrzyskim 65% rodzin romskich opiera swoją egzystencję na pomocy społecznej, są to zasiłki doraźne lub stałe.²⁵

²² http://pl.wikipedia.org/wiki/Pogrom_m%C5%82awski

²³ Aronson Elliot, *Człowiek istota społeczna*, Wydawnictwa Naukowe PWN, Warszawa 1997, str. 390

²⁴ *Idem*, str. 394

²⁵ Nowicka Ewa (red.), *Romowie o sobie i dla siebie, nowe problemy i nowe działania w pięciu krajach Europy Środkowo – Wschodniej*, Uniwersytet Warszawski. Instytut Socjologii, Warszawa, 2003, str. 58

Jednakże, mimo przypadków rodzin o wysokim i średnim statusie majątkowym, w większości przypadków Romowie to osoby bardzo ubogie. Ponadto, środowisko romskie można uznać za wyjątkowo zagrożone długotrwałym bezrobociem. Jego głównymi przyczynami wśród Romów to:

- słabe wykształcenie (zdarzają się przypadki analfabetyzmu, niska znajomość języka polskiego);
- brak kwalifikacji;
- bierność w poszukiwaniu pracy;
- niechęć pracodawców do zatrudniania Romów (stereotypizacja).

Formy przeciwdziałania bezrobociu jakie oferowane są tej grupie można uznać za niewystarczające. Pomoc jaka jest świadczona Romom to przede wszystkim stałe zasiłki opieki społecznej oraz zasiłki celowe.

Zaległości czynszowe powodują, iż rodziny romskie często nie mogą korzystać z dodatków mieszkaniowych. Niektóre zajmowane przez Romów pomieszczenia w ogóle nie spełniają wymogów prawa budowlanego, a część stanowi samowole budowlane, w większości przypadków wymagają one natychmiastowych remontów, a wiele z nich nadaje się wyłącznie do rozbiórki. Mieszkania romskie są przeludnione. Zdarzają się przypadki, że cała wieloosobowa i wielopokoleniowa rodzina, żyje w pomieszczeniu o bardzo małym metrażu. Również standard, także sanitarny, znacznej części tych mieszkań odbiega od przyjętego minimum, co negatywnie wpływa na sytuację zdrowotną osób tam zamieszkałych.

Większość polskich gmin nie dysponuje jednak odpowiednim zasobem mieszkaniowym, co powoduje dalsze przeludnienie lokali zamieszkiwanych przez rodziny romskie lub zwiększenie samowoli budowlanych. Z kwestią remontów wiąże się również problem regulacji stanu prawnego gruntów, zajmowanych przez Romów, a także wymaganego przez prawo standardu lokali.

Dochody znacznej części rodzin kształtują się poniżej granicy ubóstwa. Rzadkie są przypadki osób korzystających ze świadczeń emerytalnych, systematycznie otrzymujących środki finansowe, które zasilają budżet całej rodziny. Większość osób pochodzenia romskiego mimo osiągnięcia wieku emerytalnego nigdy nie nabyła lub nie

nabędzie praw emerytalnych, co powiększa liczbę osób nieposiadających żadnych stałych źródeł utrzymania.

I tak dla przykładu, na nowosądeckczyźnie co czwarte dziecko otrzymuje zasiłek dla dzieci przewlekle chorych lub wychowywanych przez samotne matki. Na Romów, którzy stanowią 1% mieszkańców Nowego Sącza przypada 8% pomocy społecznej. Większość Romów w Nowym Sączu pozostaje na utrzymaniu najstarszych i najmłodszych członków rodziny. Stan zdrowotności wśród Romów dawnego województwa nowosądeckiego jest także zły. Tylko 46,5 % jest zarejestrowanych w biurze pracy, co stanowi warunek objęcia bezpłatną opieką lekarską. Bardzo mała liczba starszych Romów korzysta z rent i emerytur.²⁶

Podkreśla się także tragiczne położenie społeczne części społeczności romskiej, która zamieszkuje na południu Polski. Warunki jej życia są złe, a jej członkowie żyją w głębokim ubóstwie i brak im stałych źródeł utrzymania. Nie jest ona wynikiem jedynie zaniedbań władz publicznych, a za główną przyczynę tej sytuacji uważa się brak wykształcenia tej grupy (lub jego niskiego poziomu) i posiadania odpowiednich kwalifikacji zawodowych umożliwiających skuteczną konkurencję na rynku pracy. Badania nad tą społecznością przeprowadzone w 1999 roku przyniosły następujące wyniki. Co trzeci badany Rom nie ma ukończonej szkoły podstawowej, a tylko 0,8% badanej populacji posiada wykształcenie wyższe. Zaledwie 43% badanych wskazało pracę zawodową jako źródło dochodów swoich rodzin. Tylko 30% badanych Romów miało kontakty z urzędami pracy, a 25% wyraziło chęć uczestniczenia w kursach przygotowania zawodowego, mimo niskiego poziomu wykształcenia²⁷

Według prezesa Stowarzyszenia Romów w Polsce Romana Kwiatkowskiego 90% społeczności romskiej nie ma pracy²⁸.

Psychologicznym przejawem wykluczania jest, jak wynika z wielu badań ogólnopolskich, niechęć do przebywania tzw. „większości społeczeństwa” we wspólnej przestrzeni z osobami wykluczonymi.²⁹ Z drugiej strony długotrwałe doświadczenie

²⁶ Nowicka Ewa (red.), *Romowie o sobie i dla siebie, nowe problemy i nowe działania w pięciu krajach Europy Środkowo – Wschodniej*, Uniwersytet Warszawski. Instytut Socjologii, Warszawa, 2003, str. 58

²⁷ Łódziński Sławomir, *Romowie w Narodowym Spisie Powszechnym w 2002 w Polsce. Kwestie liczebności i tożsamości etnicznej*, [w:] Nowicka Ewa, Cieślińska Barbara (red.), *Wędrowcy i migranci, pomiędzy marginalizacją a integracją*, Zakład Wydawniczy "NOMOS", Kraków, 2005, str. 29

²⁸ Bielecki Jędrzej, *Wstydlivy problem Europy*, Rzeczpospolita, nr 104, 2006

²⁹ Analiza własna, na podstawie artykułów prasowych oraz badań przeprowadzonych przez Centrum Badania Opinii Społecznej, m. in. *Stosunek Polaków do innych narodów, Postawy wobec Romów w Polsce, Czechach i na Słowacji*.

wykluczenia powoduje zmiany psychologiczne, u samej jednostki wykluczonej. Zaczyna ona postrzegać siebie jako trwale pozbawioną możliwości równoprawnego uczestniczenia w życiu społecznym, wtedy też zaczyna myśleć o sobie jak o kimś pozbawionym szans na lepsze życie, zaczyna godzić się ze swoim losem i ograniczać do minimum swoje oczekiwania życiowe. W konsekwencji mamy do czynienia ze swoistym błędnym kołem, w którym coraz trudniej jest odróżnić przyczynę trudnego położenia społecznego od jego skutku.

Istotnym czynnikiem wpływającym negatywnie na sytuację Romów jest fakt, że nie ulegają oni asymilacji, zachowują swą odmienność kulturową i często żyją w izolacji od reszty społeczeństwa. Wydaje się, że to właśnie ta specyficzna cecha powoduje niechęć większości obywateli do innej i niezrozumiałej mniejszości. A z drugiej strony sami Romowie nie potrafią poza swoją społecznością korzystać z możliwości jakie oferuje im państwo. Skutkami tej samoizolacji są: nieznajomość języka polskiego, brak wiedzy ogólnej, brak obeznania w obowiązujących procedurach i prawie, oraz nieświadomienie sobie swoich uprawnień. Z drugiej strony ocenianie Romów przez pryzmat negatywnych stereotypów.

I tak jak już wcześniej wspomniałam brak wykształcenia prowadzi do bezrobocia, które z kolei prowadzi do ubóstwa, skutkującego złymi warunkami bytowymi i złą sytuacją zdrowotną. Sytuacja ta natomiast powoduje odrzucenie przez społeczeństwo i wykluczenie, z pokolenia na pokolenie.

Rozdział 3. Programy pomocy skierowane do mniejszości romskiej mające na celu ich reintegrację.

Na problemy społeczności romskiej wielokrotnie zwracali uwagę: Rzecznik Praw Obywatelskich, posłowie na Sejm RP, administracja rządowa i samorządowa, media, a także organizacje pozarządowe. Społeczność romska również sama poszukuje sposobów podtrzymywania własnej tożsamości oraz rozwiązywania problemów.

Działania mające na celu przeciwdziałanie wykluczeniu i wyrównywanie szans Romów dotkniętych problemem wykluczenia winny uwzględniać możliwie wiele aspektów tego zjawiska, aby były one skuteczne, należy oddziaływać przede wszystkim na jednostki, poprzez ich aktywizację, udzielanie wsparcia na starcie i stopniowe jego wycofywanie, gdy zdobywają one samodzielność.

Niezmiernie ważne są również działania nakierowane na społeczność, w której one żyją, czyli wdrażanie działań mających na celu przełamywanie stereotypów i uprzedzeń wobec osób wykluczonych oraz kampanie poszerzające zakres społecznego rozumienia problemów jednostek, które znalazły się w trudnej sytuacji życiowej. Ponieważ bez zmian w świadomości otoczenia społecznego, wysiłki zmierzające do pobudzenia aktywności osób marginalizowanych mogą okazać się nieskuteczne.

I właśnie taka wielotorowość działań przyświecała legislatorom w tworzeniu obowiązującego prawa dotyczącego romskiej mniejszości etnicznej.

3.1. Pomoc instytucjonalna – organy administracji świadczące pomoc oraz przepisy regulujące prawa mniejszości

Nadrzędny akt prawa Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 roku w art. 35 gwarantuje obywatelom polskim należącym do mniejszości narodowych i etnicznych wolność zachowania i rozwoju własnego języka, zachowania obyczajów i tradycji oraz rozwoju własnej kultury, w tym prawo do tworzenia własnych instytucji edukacyjnych,

kulturalnych i instytucji służących ochronie tożsamości religijnej oraz do uczestnictwa w rozstrzyganiu spraw dotyczących ich tożsamości kulturowej.³⁰

Ponadto w polskim ustawodawstwie kwestie praw mniejszości romskiej regulowane są w:

- ustawie z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. 1991 Nr 95 poz. 425 z późn. zmianami),
- ustawie z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji (Dz.U. 1993 Nr 7 poz. 34 z późn. zmianami),
- ustawie z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny* (Dz.U. z 1997 r. Nr 88, poz. 553 z późn. zmianami),
- ustawie z dnia 29 sierpnia 1997 r. o ochronie danych osobowych (Dz.U. 1997 Nr 133 poz. 883 z późn. zmianami),
- ustawie z dnia 26 czerwca 1974 r. *Kodeks pracy* (Dz. U. z 1998 r. Nr 21, poz. 94, z późn. zmianami)
- ustawie z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych, oraz o języku regionalnym (Dz.U. z 2005 r. Nr 17, poz. 141 z późn. zmianami),

Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty stanowi w art. 13, że szkoły publiczne umożliwiają podtrzymanie tożsamości narodowej, etnicznej, językowej i religijnej, a w szczególności naukę języka oraz własnej historii i kultury³¹. Warunki i sposób wykonywania przez szkoły i placówki powierzonych zadań określa *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 listopada 2007 r. w sprawie warunków i sposobu wykonywania przez przedszkola, szkoły i placówki publiczne zadań umożliwiających podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej uczniów należących do mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym.*

Zgodnie z ustawą o systemie oświaty w pracy dydaktyczno-wychowawczej szkoły publiczne zapewniają podtrzymywanie kultury i tradycji regionalnej, a minister właściwy

³⁰ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.* (Dz. U. z 1997r. Nr 78, poz. 483 z późn. zmianami), www.sejm.gov.pl

³¹ *Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty* (Dz.U. 1991 Nr 95 poz. 425 z późn. zmianami), www.sejm.gov.pl

do spraw oświaty i wychowania winien podejmować działania w celu popularyzacji wiedzy o historii, kulturze, języku i o tradycjach religijnych mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym. Podręczniki szkolne i książki pomocnicze do kształcenia uczniów w zakresie niezbędnym do podtrzymywania poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej mogą być dofinansowywane z budżetu państwa z części, której dysponentem jest minister właściwy do spraw oświaty i wychowania. Potrzeby mniejszości narodowych i etnicznych powinny być uwzględniane przez publiczne radio i telewizję, jak ustalono w ustawie o radiofonii i telewizji.

Pozostałe ustawy, czyli *Kodeks pracy* zakazuje jakiegokolwiek dyskryminacji w zatrudnieniu ze względu na pochodzenie, natomiast *Kodeks karny* wprowadza penalizację przestępstw popełnianych na tle etnicznym, a ustawa o ochronie danych osobowych zabrania przetwarzania danych ujawniających pochodzenie etniczne.

Jednak najwięcej regulacji dotyczących kwestii mniejszości do prawodawstwa polskiego wprowadza ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych, oraz o języku regionalnym, która:

- definiuje mniejszości narodowe i etniczne w Polsce;
- stwierdza, że każda osoba ma prawo do swobodnej decyzji o traktowaniu jej jako osoby należącej bądź też nienależącej do mniejszości, a wybór taki lub korzystanie ze związanych z tym wyborem praw nie pociąga za sobą jakichkolwiek niekorzystnych skutków;
- stanowi, że nikt nie może być obowiązany, za wyjątkiem prawem przewidzianym, do ujawnienia informacji o własnej przynależności do mniejszości lub ujawnienia swojego pochodzenia, języka mniejszości lub religii;
- zabrania stosowania środków mających na celu asymilację osób należących do mniejszości, jeżeli środki te są stosowane wbrew ich woli oraz zabrania stosowania środków mających na celu zmianę proporcji narodowościowych lub etnicznych na obszarach zamieszkałych przez mniejszości;
- stwierdza, że nikt nie może być obowiązany do udowodnienia własnej przynależności do danej mniejszości;

- dopuszcza używanie języka mniejszościowego, w wybranych gminach, jako języka pomocniczego, w kontaktach z organami gminy oraz w postępowaniu sądowym pierwszej instancji;
- określa, że obok ustalonych w języku polskim nazw geograficznych mogą być używane, jako nazwy dodatkowe, tradycyjne nazwy w języku mniejszości dla miejscowości, obiektów fizjograficznych oraz ulic.

Już w Art. 1. ustawy prawodawca informuje, że reguluje ona sprawy związane z zachowaniem i rozwojem tożsamości kulturowej mniejszości narodowych i etnicznych oraz zachowaniem i rozwojem języka regionalnego, a także sposób realizacji zasady równego traktowania osób bez względu na pochodzenie etniczne oraz określa zadania i kompetencje organów administracji rządowej i jednostek samorządu terytorialnego w zakresie tych spraw.

Art. 6 zabrania dyskryminacji wynikającej z przynależności do mniejszości i zobowiązuje organy władzy publicznej do podejmowania odpowiednich środków w celu popierania pełnej i rzeczywistej równości w sferze życia ekonomicznego, społecznego, politycznego i kulturalnego pomiędzy osobami należącymi do mniejszości a osobami należącymi do narodowości polskiej. Ponadto obowiązane są one do ochrony osób, które są obiektem dyskryminacji, wrogości lub przemocy, będących skutkiem ich przynależności do mniejszości oraz umacniania dialogu międzykulturowego.

Art. 18 natomiast nakłada na organy administracji obowiązek podejmowania odpowiednich środków w celu wspierania działalności zmierzającej do ochrony, zachowania i rozwoju tożsamości kulturowej mniejszości, poprzez dotacje celowe lub podmiotowe udzielane z budżetu państwa lub jednostki samorządu terytorialnego. Mogą one finansować:

- działalność instytucji kulturalnych, ruchu artystycznego i twórczości mniejszości;
- imprezy artystycznych mające istotne znaczenie dla kultury mniejszości;
- inwestycje służące zachowaniu tożsamości kulturowej mniejszości;
- wydawanie książek, czasopism, periodyków i druków ulotnych w językach mniejszości lub w języku polskim, w postaci drukowanej oraz w innych technikach zapisu obrazu i dźwięku;

- wspieranie programów telewizyjnych i audycji radiowych realizowanych przez mniejszości;
- ochronę miejsc związanych z kulturą mniejszości;
- działalność świetlicową;
- prowadzenie bibliotek oraz dokumentacji życia kulturalnego i artystycznego mniejszości;
- edukację dzieci i młodzieży realizowaną w różnych formach;
- propagowanie wiedzy o mniejszościach;
- inne programy realizujące cele zmierzające do równości w sferze życia ekonomicznego, społecznego, politycznego i kulturalnego obywateli należących do mniejszości oraz wspierające ich integrację.³²

3.2. Programy na rzecz społeczności romskiej w Polsce.

Od kilku lat problemy społeczności romskiej są coraz częściej dostrzegane przez administrację publiczną. W celu niwelowania powstałych przez dziesięciolecia różnic społecznych i ekonomicznych tworzy się specjalne programy skierowane specjalnie do osób pochodzenia romskiego, które służyć mają pełnej reintegracji tej mniejszości z resztą obywateli.

Jednym z nich jest *Program na rzecz społeczności romskiej w Polsce* realizowany na obszarze całego kraju. Czas trwania został zaplanowany na lata 2004 – 2013, z możliwością kontynuacji.

W jego zakres wchodzi sprawy: edukacji, walki z bezrobociem, zdrowia, sytuacji bytowej, przeciwdziałania przestępstwom popełnianym na tle etnicznym, podtrzymywania i propagowania kultury romskiej, wiedzy o Romach w społeczeństwie polskim, wiedzy o reformach dokonujących się w Polsce wśród Romów. Spektrum działania dosyć szerokie, niemniej jednak dotyczy on zdecydowanej większości społeczności romskiej w Polsce.

³² Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych, oraz o języku regionalnym (Dz.U. z 2005 r. Nr 17, poz. 141 z późn. zmianami), www.sejm.gov.pl

Część rozwiązań powyższych problemów została sprawdzona już wcześniej, a mianowicie w trakcie realizacji pilotażowego programu rządowego na rzecz społeczności romskiej w województwie małopolskim na lata 2001 – 2003.

Koordynatorem Programu jest Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji, który odpowiada za sprawy mniejszości narodowych i etnicznych. W jego realizacji uczestniczą, poza instytucjami rządowymi, przedstawiciele społeczności romskiej, jednostki samorządu terytorialnego oraz organizacje pozarządowe. Nadzór nad realizacją sprawują Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji, Minister Edukacji Narodowej oraz wojewodowie.

Niezbędnym warunkiem osiągnięcia założonych w Programie celów jest udział w nim społeczności lokalnych. Starano się go tak konstruować, aby integrował mniejszość romską z tymi społecznościami oraz zapobiegał ewentualnym nieporozumieniom i konfliktom. Stąd konieczność udziału w Programie również najbiedniejszych osób należących do społeczności lokalnej, a nie będących Romami.³³

Najważniejszym jego celem jest doprowadzenie do pełnego uczestnictwa Romów w życiu społecznym i wyrównanie różnic dzielących tę grupę od reszty społeczeństwa. Zamierzeniem nie jest doraźna pomoc w trudnej sytuacji, ale wypracowanie takich mechanizmów, które pozwoliłyby na osiągnięcie zakładanych celów.

Brak wykształcenia, trudna sytuacja bytowa, rozluźniająca się więzi społeczne sprawiają, że Romowie w coraz większym stopniu podlegają naciskowi współczesnej cywilizacji oraz jej negatywnym skutkom. Nie sposób nie zauważyć, że atrakcyjność kultury masowej oddziałuje także na kulturę i tradycję Romów. Stąd powszechna zgoda autorytetów oraz liderów społeczności romskiej, że podtrzymywanie pozytywnych elementów kultury romskiej może pomóc tej społeczności w znalezieniu swojego miejsca we współczesnej Polsce.³⁴

Program ma więc przede wszystkim na celu wyrównanie szans osób należących do społeczności romskiej oraz pomoc w podtrzymaniu tożsamości i kultury Romów, poprzez poprawę stanu edukacji wśród Romów, głównymi miernikami tego zadania mogą być zwiększenie współczynnika ukończenia szkoły oraz wyższa frekwencja i wyniki nauczania dzieci i młodzieży romskiej. Dodatkowo wskazuje się na potrzebę

³³ *Program na rzecz społeczności romskiej w Polsce*, www.mswia.gov.pl

³⁴ *Idem*

ułatwienia młodzieży romskiej kontynuowania nauki w szkołach ponadpodstawowych i wyższych, co w przyszłości ma zapobiec zwiększeniu się liczby bezrobotnych i nie posiadających żadnych kwalifikacji zawodowych.

Program ma przeciwdziałać zepchnięciu tej grupy na margines społeczeństwa w jeszcze większym stopniu, niż to się dzieje obecnie oraz powstrzymać proces dziedziczenia biedy przez następne pokolenia, czyli integracja społeczna Romów poprzez edukację obywatelską, a w wyniku tego umożliwienie im pełnego uczestnictwa w społeczeństwie obywatelskim.

Zgodnie z powyższymi założeniami, w procedurze konkursowej, jako zadania priorytetowe uznano zadania z zakresu edukacji. Środki finansowe przyznawane są na:

- dofinansowanie pobytu dzieci w przedszkolach;
- dofinansowanie nauki w „klasach zerowych” i możliwość jej wydłużenia;
- dofinansowanie zakupu podręczników, pomocy dydaktycznych i przyborów szkolnych;
- dofinansowanie dojazdu dzieci do i ze szkół;
- dofinansowanie dożywiania dzieci w szkole;
- dofinansowanie ubezpieczenia uczniów od nieszczęśliwych wypadków;
- wprowadzenie zajęć wyrównawczych, umożliwiających nadrobienie zaległości;
- umożliwienie odrabiania zadań domowych w szkole pod nadzorem nauczyciela;
- zachęcanie dzieci do udziału w konkursach i olimpiadach szkolnych oraz zawodach sportowych;
- wychowanie estetyczne dzieci i młodzieży poprzez bezpośredni kontakt młodzieży romskiej ze sztuką;
- pomoc młodzieży w rozwijaniu uzdolnień artystycznych;
- organizacja zajęć poświęconych kulturze i tradycji Romów;
- prowadzenie zajęć edukacyjno - integracyjnych dla dzieci i młodzieży, promujących postawę tolerancji oraz umożliwiających adaptację Romów w nowym środowisku;
- organizowanie letniego, integracyjnego wypoczynku dla dzieci romskich i polskich;
- umożliwienie uczestnictwa dzieci romskich w koloniach i zimowiskach;
- zatrudnienie rodziców romskich, którzy będą przyprowadzali i odprowadzali dzieci do i ze szkoły oraz będą czuwali nad ich zachowaniem podczas lekcji w terenie, wycieczek i imprez;

- organizowanie spotkań z rodzicami na temat obowiązku szkolnego i obowiązku nauki dzieci;
- organizacja pomocy psychologicznej i pedagogicznej dla rodziców i dzieci;
- organizowanie zajęć edukacyjnych dla dorosłych Romów;
- organizowanie kursów zawodowych dla młodzieży i dorosłych;
- utworzenie świetlic środowiskowych, w których dzieci mogłyby spędzać czas pod nadzorem pedagogicznym;
- opracowanie systemu stypendialnego dla studentów romskich;
- opracowanie systemu stypendialnego dla dzieci i młodzieży romskiej uzdolnionej artystycznie;
- opracowanie podręczników i programów nauczania języka romskiego;
- opracowanie podręczników z zakresu historii i kultury Romów.³⁵

Odnośnie do kwestii walki z bezrobociem, celem programu jest zmniejszenie współczynnika bezrobocia. Ma to szczególne znaczenie w sytuacji, gdy ma ono charakter długotrwały, obejmuje większość społeczności romskiej, dotyczy rodzin wielodzietnych, często mieszkających w tragicznych warunkach socjalnych, pozbawionych wykształcenia.

Romowie jako grupa zagrożona długotrwałym bezrobociem powinni stać się przedmiotem specjalnego zainteresowania urzędów pracy. Szkolenia zatem powinny być nakierowane na aktywizację Romów na rynku pracy: w pierwszej kolejności na samozatrudnienie, rozbudzenie motywacji do zdobywania, podnoszenia i zmieniania kwalifikacji zawodowych, inspirowanie do czynnego poszukiwania pracy, wzmocnienie poczucia własnej wartości, rozbudzenie motywacji do zmiany kwalifikacji i podniesienie poziomu wiedzy ogólnej, przygotowanie do pracy w zawodzie poszukiwanym na rynku pracy.³⁶

Program zakłada, że wśród społeczności romskiej należy prowadzić działania edukacyjne, informujące o prawach i obowiązkach obywatelskich (biernym i czynnym prawie wyborczym), o prawach przysługujących im jako mniejszości etnicznej, o przeprowadzanych reformach, o możliwościach uzyskania pomocy pedagogicznej, psychologicznej i społecznej, ma to zapobiec funkcjonowaniu Romów poza społeczeństwem obywatelskim. Dodatkowo ważnymi zadaniami w tym obszarze są

³⁵ *Program na rzecz społeczności romskiej w Polsce*, www.mswia.gov.pl

³⁶ *Idem*

tworzenie stanowisk lokalnych pełnomocników społeczności romskiej, organizowanie Centrów Porad Obywatelskich, szkolenia dla liderów lokalnych społeczności romskich, opracowanie i promocja publikacji dotyczących edukacji obywatelskiej Romów; emisja cyklicznych audycji dla Romów w mediach lokalnych i ogólnopolskich.

Zgodnie z Programem należy dążyć do poprawy stanu higieny i zdrowia Romów poprzez objęcie ich szerszym dostępem do opieki lekarskiej. W tym celu należy również poprawić ich sytuację bytową, w szczególności mieszkaniową i sanitarną, czyli podłączenie mieszkań do kanalizacji i wodociągów, dostęp do bieżącej wody, itp. W tej kwestii Program przewiduje:

- organizowanie „białych dni” dla Romów;
- zwiększenie częstotliwości wizyt kobiet romskich u lekarza;
- dofinansowanie lekarstw;
- stworzenie możliwości pobytu osób starszych w sanatoriach;
- zatrudnienie pielęgniarek środowiskowych pochodzenia romskiego, którym znacznie łatwiej byłoby przekonać kobiety romskie do regularnych wizyt lekarskich;
- szkolenia z zakresu pierwszej pomocy dla wybranych osób zamieszkujących skupiska romskie oraz organizacja na tej bazie systemu pomocy;
- stworzenie miejsc, w których Romowie mogliby uzyskać doraźną pomoc medyczną;
- prowadzenie badań bilansowych;
- promowanie szczepień ochronnych;
- zapobieganie żółtaczce;
- prelekcje dotyczące higieny i profilaktyki zdrowotnej;
- systematyczny wywóz śmieci;
- dezynsekcja i deratyzacja.
- remonty istniejących mieszkań i budynków;
- budowa mieszkań socjalnych;
- uregulowanie własności gruntów;
- przekazanie gruntów pod działki budowlane;
- wsparcie budownictwa małych lokali mieszkalnych;
- opracowanie dokumentacji technicznej obiektów;
- zakup materiałów budowlanych;
- zapewnienie nadzoru budowlanego podczas realizacji budowy;
- doprowadzenie energii elektrycznej i wody;

- podłączenie osiedli romskich do wodociągów i kanalizacji;
- budowa przydomowych biologicznych oczyszczalni ścieków;
- budowa szamb przydomowych lub zakup sanitariatów kontenerowych;
- pomoc w spłacie zaległości czynszowych np. poprzez umożliwienie spłat ratalnych;
- umożliwienie otrzymywania dodatków mieszkaniowych;
- przekazywanie zasiłków celowych na zakup odzieży, lekarstw, opału;
- inne świadczenia pomocy społecznej;
- aktywizacja społeczności romskiej, zmierzająca do jej psychospołecznej samodzielności poprzez pracę socjalną i poradnictwo;
- podnoszenie kwalifikacji organizatorów pomocy społecznej oraz pracowników socjalnych.³⁷

W kwestii bezpieczeństwa oraz przeciwdziałania przestępstwom popełnianym na tle etnicznym należy wyczulić organy ścigania oraz przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości na przestępstwa popełniane na tle etnicznym i przypadki dyskryminacji, a także przekonać samych Romów do konieczności współpracy z Policją w dziedzinie zwalczania tych przestępstw oraz budować ich zaufanie do służb porządkowych.

Zgodnie z założeniami Programu należy dążyć do zatrudniania osób pochodzenia romskiego w Policji, zarówno w służbach patrolowych jak i dzielnicowych. Należy uświadamiać organy wymiaru sprawiedliwości, jak i Policji, poprzez organizowanie szkoleń i warsztatów dla policjantów pracujących w środowisku romskim w zakresie problematyki dotyczącej romskiej mniejszości etnicznej oraz ich odmienności kulturowej Romów, jej przyczyn, uwarunkowań socjalnych i społecznych oraz konsekwencji wynikających z tej odmienności.

Kolejne cele Programu to zachowanie romskiej tożsamości etnicznej rozwoju kultury romskiej oraz poprawa stanu wiedzy na temat społeczności romskiej wśród społeczeństwa polskiego, a w konsekwencji poprawa wizerunku Romów oraz zmiana negatywnych stereotypów związanych z tą społecznością.

Mogą one być realizowane przez:

- działania zmierzające do szerokiej prezentacji kultury romskiej;
- wspieranie istniejących i pomoc w powstawaniu nowych zespołów muzycznych;

³⁷ Program na rzecz społeczności romskiej w Polsce, www.mswia.gov.pl

- pomoc w przygotowaniu imprez kulturalnych i sportowych organizowanych przez społeczność romską;
- organizacja imprez propagujących historię Romów;
- wspieranie działalności wydawniczej;
- wspomaganie badań naukowych dotyczących historii i kultury Romów;
- upamiętnienie martyrologii Romów podczas II Wojny Światowej.
- popularyzacji w społeczeństwie polskim prawdziwego obrazu Romów z ich bogatą obyczajowością i odmiennością, pasjonującą i często dramatyczną historią, kulturą oraz tradycją, która wzbogaca polską kulturę, zgodnie z tradycją „Rzeczypospolitej Wielu Narodów”.
- propagowanie wiedzy o Romach;
- promocja wydawnictw o Romach;
- emisja cyklicznych audycji o Romach w mediach lokalnych i ogólnopolskich;
- wspomaganie badań naukowych dotyczących społeczności romskiej.³⁸

Finansowanie *Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce* odbywa się ze środków pochodzących z rezerwy celowej budżetu państwa, pozostającej w dyspozycji Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji. Ponadto powinno ono być uzupełniane ze środków samorządu terytorialnego, środków własnych fundacji i organizacji międzynarodowych i krajowych zainteresowanych wspieraniem mniejszości romskiej w Polsce oraz w miarę dostępności, z europejskich funduszy pomocowych.

Środki z rezerwy celowej ramach dotacji są uruchamiane na wniosek ministra spraw wewnętrznych i przekazywane za pośrednictwem wojewodów lub bezpośrednio podmiotom realizującym poszczególne zadania, zgodnie z określoną procedurą. W połowie każdego roku (poprzedzającego rok budżetowy), ogłasza się otwarty konkurs dla podmiotów uczestniczących w Programie. Wnioskujący składają wnioski do wojewodów właściwych ze względu na teren realizacji proponowanych zadań. Po zaopiniowaniu wniosków przez wojewodów, minister odpowiedzialny za sprawy mniejszości narodowych i etnicznych decyduje o przyznaniu dotacji. Po wejściu w życie ustawy budżetowej środki finansowe są przekazywane do budżetów właściwych wojewodów lub innych uprawnionych podmiotów. Wojewodowie przekazują je do podmiotów, których wnioski uzyskały akceptację ministra odpowiedzialnego za sprawy mniejszości narodowych i etnicznych i skierowane zostały

³⁸ *Program na rzecz społeczności romskiej w Polsce*, www.mswia.gov.pl

do realizacji. Zadania z zakresu edukacji finansowane z części 30 budżetu państwa, której dysponentem jest minister właściwy do spraw oświaty i wychowania, również podlegają procedurze oceniającej przewidzianej dla zadań finansowanych z rezerwy celowej.³⁹

Zgodnie z założeniami Programu, wnioski o przyznanie środków finansowych mogą składać jednostki samorządu terytorialnego, bądź organizacje pozarządowe (w tym organizacje zrzeszające osoby należące do romskiej mniejszości etnicznej). Wnioski przygotowane wspólnie przez jednostki samorządu terytorialnego i przedstawicieli lokalnych społeczności romskich są traktowane priorytetowo. O dotację mogą występować również inne podmioty prowadzące działalność publiczną (np. uczelnie, placówki pedagogiczne i naukowe, kościoły i związki wyznaniowe, komendy straży gminnych, prasa, radio, telewizja i inne).⁴⁰

Minister odpowiedzialny za sprawy mniejszości narodowych i etnicznych oraz wojewodowie na bieżąco monitorują realizację Programu oraz badają wykonanie Programu w poszczególnych latach. Uczestnicy Programu mają obowiązek przygotować sprawozdanie finansowe oraz prezentujące efekty podjętych działań. Na podstawie analizy informacji zgromadzonych w trakcie monitorowania działań podejmowanych w ramach Programu oraz corocznej oceny stopnia realizacji celów Programu, możliwa jest modyfikacja metod i środków służących do realizacji celów.

W 2009 roku do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji wpłynęło 949 wniosków. Po analizie *Zbiorczej informacji dotyczącej decyzji Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Ministra Edukacji Narodowej w sprawie podziału środków przeznaczonych na realizację w 2009 zadań Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce* (tabela 2 i wykres 1) można stwierdzić, iż większość środków niemal 53% zostało przyznane na edukację. Środki zostały przeznaczone na stypendia dla uczniów romskich, zakup podręczników i pomocy dydaktycznych, dofinansowanie kolonii i wycieczek dla dzieci romskich, dofinansowanie pobytu dzieci w przedszkolach, dofinansowanie ubezpieczenia uczniów od nieszczęśliwych wypadków, zajęcia wyrównawcze, dofinansowanie dożywiania dzieci w szkołach, dofinansowanie zatrudnienia asystenta romskiego, prowadzenie zajęć edukacyjno - integracyjnych dla dzieci i młodzieży.

³⁹ *Program na rzecz społeczności romskiej w Polsce*, www.mswia.gov.pl

⁴⁰ *Idem*

Tabela 2. Dofinansowanie obszarów w ramach Programu na rzecz społeczności romskiej w 2009 r.

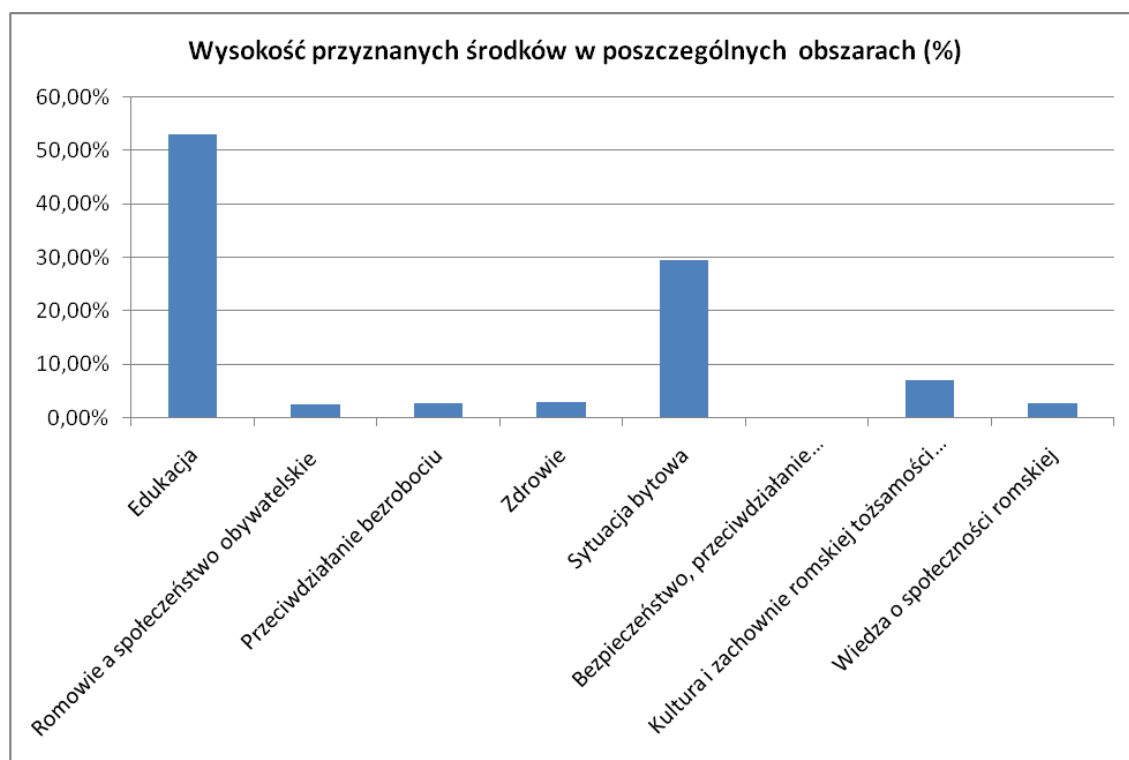
Nazwa dziedziny Programu	Kwota oczekiwana przez wnioskodawców	Kwota przyznana przez MSWiA i MEN
Edukacja	14 035 869	5 834 556
Romowie a społeczeństwo obywatelskie	1 032 250	268 060
Przeciwdziałanie bezrobociu	570 144	297 844
Zdrowie	638 783	328 010
Sytuacja bytowa	10 616 214	3 250 299
Bezpieczeństwo, przeciwdziałanie przestępstwom popełnianym na tle etnicznym	30 000	0
Kultura i zachowanie romskiej tożsamości etnicznej	2 362 730	772 556
Wiedza o społeczności romskiej	1 793 972	288 460
Suma	31 079 962	11 039 785

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników Zbiorczej informacji dotyczącej decyzji Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Ministra Edukacji Narodowej w sprawie podziału środków przeznaczonych na realizację w 2009 zadań Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce, www.mswia.gov.pl

Na bezpieczeństwo, przeciwdziałanie przestępstwom popełnianym na tle etnicznym, które w opinii samych Romów są obecne na terytorium Polski, jak wskazywały badania przeprowadzone przez Agencję Praw Podstawowych Unii Europejskiej przeznaczono 0% środków.

Na drugim miejscu w otrzymanych dotacjach znalazł się obszar poprawy sytuacji bytowej, w ramach którego wpłynęło 100 wniosków. Środki zostały przeznaczone na remonty istniejących mieszkań i budynków, regulację stanu prawnego, budowę mieszkań socjalnych, podłączenie osiedli romskich do wodociągów i kanalizacji.

Wykres 1. Wysokość środków przyznanych w Programie w 2009 roku na poszczególne obszary



Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników Zbiorczej informacji dotyczącej decyzji Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Ministra Edukacji Narodowej w sprawie podziału środków przeznaczonych na realizację w 2009 zadań Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce, www.mswia.gov.pl

Z zakresu obszaru wiedza o społeczności romskiej warto wspomnieć o finansowaniu przez *Program* studiów podyplomowych na Uniwersytecie Pedagogicznym im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie pod nazwą *Sytuacja Romów w Polsce – historia, prawo, kultura, stereotypy etniczne*.

W mojej opinii jednakże zbyt mało środków przeznacza się na opiekę zdrowotną i przeciwdziałanie bezrobociu. Zgodnie z Programem należy dążyć do poprawy stanu higieny i zdrowia Romów poprzez objęcie ich szerszym dostępem do opieki lekarskiej. Jednakże dotacje w tym obszarze wynoszą jedynie około 3 % ogólnej sumy *Programu*. Być może wynika to z niewielkiej ilości zgłoszonych wniosków, tylko 33 wnioski z 949 złożonych. Pozytywnie zaopiniowano organizowanie „białych dni” dla Romów, rehabilitacje, szczepienia ochronne, dofinansowanie lekarstw, zatrudnienie pielęgniarki środowiskowej oraz prelekcje dotyczące higieny i profilaktyki zdrowotnej. Jednakże już dofinansowanie siłowni i fitness na sumę 10 000 złotych, nie wydaje się według mnie słuszną decyzją, biorąc po uwagę, że rezygnuje się z dofinansowania w tej samej

kwocie zatrudnienia pielęgniarki w szkole podstawowej. Pielęgniarka ta mogła służyć zarówno dzieciom romskim jak i polskim., stanowiłoby to moim zdaniem większą wartość dodaną niż zajęcia na siłowni.

To samo dotyczy zbyt małych nakładów na przeciwdziałanie bezrobociu. W tym zakresie zostało sporządzonych tylko 25 wniosków, z czego jedynie 19 otrzymało pozytywną rekomendację. Środki zostały przeznaczone na podwyższanie kwalifikacji zawodowych, kursy językowe oraz prace społeczne dla Romów, mające na celu zmniejszenie ich zadłużenia.

W moim przekonaniu oba obszary winny zostać dofinansowane w szerszym zakresie. Jednak, aby to nastąpiło jednostki samorządu terytorialnego, na obszarze których zamieszkują Romowie powinny zwracać większą uwagę na potrzeby swoich społeczności, a także precyzyjniej wypełniać wnioski składane do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji.

Kolejnym ciekawym zestawieniem, wynikającym z przeprowadzonej analizy, jest suma środków przyznanych na poszczególne województwa (tabela 3) okazuje się, że najczęściej pozytywnie zaopiniowanych wniosków otrzymały województwa małopolskie (29,5 % ogólnej sumy), dolnośląskie (20,5% ogólnej sumy). Następne województwa w kolejności to opolskie, śląskie, zachodniopomorskie, które otrzymały około 7%, pozostałe województwa dostały poniżej 3% ogólnej sumy.

W przypadku województw małopolskiego i dolnośląskiego, można stwierdzić, że oba województwa, które są zamieszkiwane przez największą liczbę osób pochodzenia romskiego, dobrze radzą sobie z pozyskiwaniem środków na wspieranie swoich mieszkańców. Jednak już województwa wielkopolskie, łódzkie i mazowieckie, na terenie których również znajdują się duże skupiska ludności pochodzenia romskiego, nie uzyskały tak dobrych wyników. Dla porównania liczba wniosków złożonych przez województwo dolnośląskie wynosi 164, a przez województwo mazowieckie jedynie 19. Można przypuszczać, że sytuacja ta wynika z małego zainteresowania samych jednostek samorządu terytorialnego do składania wniosków lub też z nikłej świadomości o potrzebach mniejszości romskiej zamieszkującej ich obszar.

Tabela 3. Dotacje przyznane z Programu na poszczególne województwa.

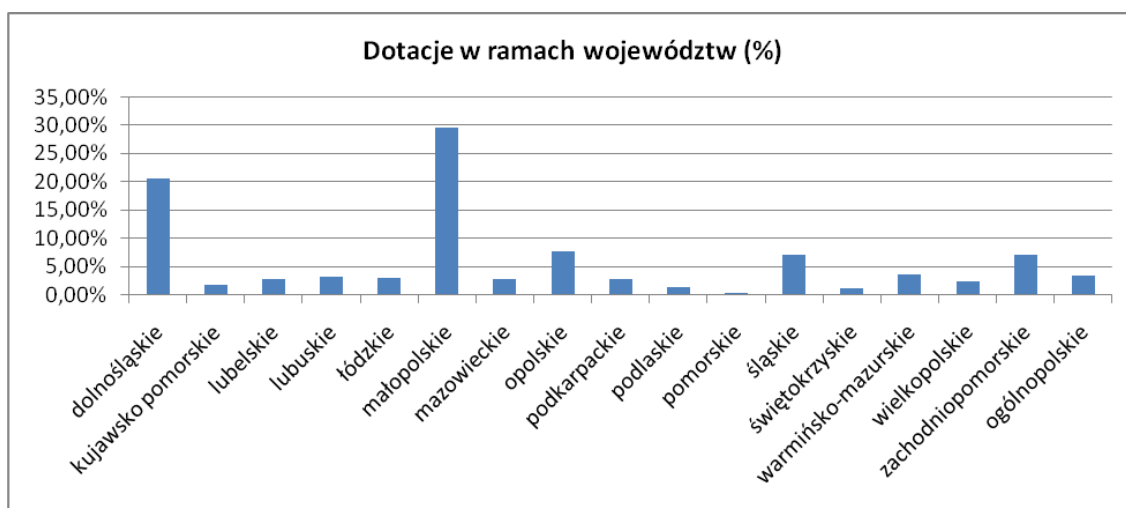
WOJEWÓDZTWO	SUMA PRYZNANYCH ŚRODKÓW
Dolnośląskie	2 260 132
Kujawsko - pomorskie	200 790
Lubelskie	308 393
Lubuskie	346 260
Łódzkie	320 700
Małopolskie	3 257 748
Mazowieckie	297 065
Opolskie	841 142
Podkarpackie	313 661
Podlaskie	149 250
Pomorskie	37 511
Śląskie	773 316
Świętokrzyskie	133 220
Warmińsko-mazurskie	394 244
Wielkopolskie	252 900
Zachodniopomorskie	782 768

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników Zbiorczej informacji dotyczącej decyzji Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Ministra Edukacji Narodowej w sprawie podziału środków przeznaczonych na realizację w 2009 zadań Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce, www.mswia.gov.pl

Zgodnie z założeniami Programu istnieje jeszcze wiele dziedzin, na które nie wpłynęły w 2009 roku wnioski, np. zakup materiałów budowlanych, zatrudnienie rodziców romskich, którzy będą przyprowadzali i odprowadzali dzieci do i ze szkoły oraz będą czuwali nad ich zachowaniem podczas lekcji w terenie, wycieczek i imprez oraz, co w mojej opinii jest bardzo istotne na dofinansowanie działań edukacyjnych,

informujących o prawach i obowiązkach obywatelskich (biernym i czynnym prawie wyborczym), o prawach przysługujących im jako mniejszości etnicznej, o możliwościach uzyskania pomocy pedagogicznej, psychologicznej i społecznej, co powinno zapobiegać funkcjonowaniu Romów poza społeczeństwem obywatelskim.

Wykres 2. Procentowy udział województw w Programie w 2009 roku.



Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników Zbiorczej informacji dotyczącej decyzji Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Ministra Edukacji Narodowej w sprawie podziału środków przeznaczonych na realizację w 2009 zadań Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce, www.mswia.gov.pl

Szeroki wachlarz możliwości jaki oferuje Program na rzecz społeczności romskiej w Polsce uzupełniany jest ponadto przez inne realizowane obecnie projekty romskie w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki.

Jedną z inicjatyw, które mają wesprzeć Romów w poszukiwaniu pracy i utrzymaniu zatrudnienia, jest projekt Związku Romów Polskich pod nazwą *Innowacyjni Romowie na rynku pracy*. Założeniem jest aktywowanie bezrobotnych Romów na rynku pracy poprzez pomoc ze strony asystenta zawodowo-społecznego. Takich asystentów jest 17 w całej Polsce i są to osoby pochodzenia romskiego, które po odpowiednim przeszkoleniu udzielają porad bezrobotnym Romom.

Podobny cel ma spełniać też projekt *Romska droga do pracy - program aktywizacji zawodowej Romów z Małopolski i Podkarpacia*, realizowany przez Uniwersytet Łódzki. W jego ramach 100 Romów z województwa małopolskiego i podkarpackiego jest zachęcanych do podejmowania pracy poprzez szkolenia

motywacyjne, zawodowe czy indywidualne pośrednictwo pracy. Założenia projektu obejmują także staże zawodowe dla najaktywniejszych uczestników oraz funkcjonowanie Forum Integracji Społeczno-Zawodowej czyli grupy doradczej, wspierającej integrację Romów.

Projekty są finansowane ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego. Na realizację projektów na rzecz Romów przeznaczono w latach 2007-2013 około 22 mln euro.⁴¹

W latach 2004 - 2008 Międzynarodowa Organizacja ds. Migracji realizowała w ramach Inicjatywy Wspólnotowej Equal projekt *Partnerstwo dla aktywizacji zawodowej Romów*. Partnerami projektu byli Związek Romów Polskich z siedzibą w Szczecinku, Stowarzyszenie Kobiet Romskich w Polsce, Polski Czerwony Krzyż oraz Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych. Na realizację projektu przeznaczono blisko 1,7 mln zł.⁴²

Program zakładał, że spółdzielnie socjalne mogą być znakomitym narzędziem integracji społeczności romskiej, że wspólna praca polskich i romskich spółdzielców na zasadzie partnerstwa, a nie podległości, pomoże w zwalczaniu negatywnych stereotypów. Miał na celu podnoszenie kwalifikacji zawodowych, które udowodnią uczestnikom programu, że stać ich na dobrą, kreatywną pracę. Dodatkowo miał stworzyć miejsca pracy dla osób wykluczonych, długotrwale bezrobotnych, zaktywizować zawodowo osoby o niskich kwalifikacjach. W tym celu przeszkolono 40 Romów z zakresu prowadzenia biznesu, przede wszystkim zarządzania spółdzielnią socjalną.

Uczestnicy szkoleń stanowią grono członków założycieli oraz pracowników czterech spółdzielni socjalnych: w Olsztynie, Szczecinku, Krakowie i Sławnie.

Jedną ze spółdzielni powstałych w wyniku tego programu była Spółdzielnia Socjalna *Kaszt –Rom*, specjalizująca się w produkcji półfabrykatów do stolarki budowlanej. Według Mieczysława Jan Grabowskiego, wiceburmistrza Sławna, dzięki spółdzielni socjalnej Romowie i Polacy znaleźli pracę, udowodnili, że potrafią dobrze pracować, poczuli się dowartościowani. Samorząd Sławna nie ma pieniędzy, by dofinansowywać spółdzielnię, ale pomaga im w inny sposób: ponieważ największym

⁴¹ http://www.mswia.gov.pl/portal/pl/2/8292/Polscy_Romowie_w_wyszehradzkiej_grupie_roboczej.html

⁴² www.ekonomiaspoleczna.pl

ich problemem jest znalezienie kontrahentów, umieszczono informację o *Kaszt-Romie* na stronie internetowej Urzędu Miasta, w urzędzie rozłożono także ich ulotki, informuje się o ich działalności przedsiębiorców, ułatwia kontakt z potencjalnymi klientami. Natomiast Roman Chojnacki, prezes Stowarzyszenia Romów Polskich uważa, że działalność spółdzielni *Kaszt-Rom* to bardzo ważny krok w stronę integracji polsko-romskiej. W Sławnie, podobnie jak w całej Polsce, członkowie społeczności romskiej byli dyskryminowani. Polacy uważali ich za coś gorszego od siebie, byli przekonani, że „Cygan” to brudny leń, niesłowny, złodziej. Gdy powstała spółdzielnia, zobaczyli, że Romowie potrafią ciężko i solidnie pracować, że mogą się dogadać z polskimi pracownikami i razem robić coś dobrego, zobaczyli, że to tacy sami ludzie jak inni, którzy mają podobne problemy. Efekty powstania spółdzielni już widać: Polacy inaczej na nich patrzą, są przyjaźni np. w sklepach, w urzędach.⁴³

Kolejną spółdzielnią socjalną jest powstała w Szczecinku *Khetane (Wspólnie)* specjalizująca się w ręcznym wytwarzaniu tradycyjnych cygańskich patelni. Spółdzielnia zatrudnia 10 osób - 6 Romów i 4 Polaków - które do niedawna były bezrobotne, oraz menedżera organizującego ich pracę. Spółdzielcy są przekonani, że miedziane i cynkowane patelnie z *cygańską duszą* będą chętnie kupowane, dodatkowo będzie kontynuowany zawód kotlarza, który od lat był jedną romskich specjalności.

W Krakowie została założona firma, która zajmuje się cateringiem i szyciem, natomiast spółdzielnia z Olsztyna pracami remontowo-budowlanymi.

Główny cel tych zakładów pracy to zmienić stereotyp Roma, jako osoby, która unika pracy i pokazać Romów jako rzetelnych i odpowiedzialnych pracowników.

Praca w spółdzielni jest również dla samych Romów czymś zupełnie nowym, ponieważ zobowiązuje do systematyczności, zdyscyplinowania i odpowiedzialności.

Wydaje się, że należy cały czas szukać nowych form aktywności zawodowej dla Romów. Są oni bowiem ofiarami postępu cywilizacyjnego, tradycyjnie specjalizowali się w usługach, na które dziś już nie ma popytu. Dziś nikomu nie są potrzebne usługi kowalskie, bo w Polsce, a tym bardziej w Europie nie pozostało już zbyt dużo koni. Niektórzy Romowie przerwali się na handel samochodami, nie jest to jednak działalność na dużą skalę. Każda forma pozwalająca im na odnalezienie się na rynku pracy jest cenna i powinna być wykorzystana.

⁴³www.ekonomiaspoleczna.pl/files/ekonomiaspoleczna.pl/public/Atlas_dobrych_praktyk/23AtlasDobrychPraktyk_KasztRom.pdf

Słuszna według mnie jest opinia Lecha Mroza, że Polacy są jeszcze społeczeństwem, które nie jest oswojone z wieloetnicznością, wielorasowością czy wielowyznaniowością.⁴⁴

Edukacja większości społeczeństwa, integracja już w szkołach lub jeszcze wcześniej to główne cele, które powinny przyświecać wszystkim programom pomocowym, poprzez nie należy edukować nie tylko Romów, ale także i ich najbliższych sąsiadów. Efektem, może być mniejsza marginalizacja społeczności romskiej.

3.3. Oświata i edukacja – jako skuteczny instrument reintegracji społecznej Romów

Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty stanowi w art. 13, że szkoły publiczne umożliwiają podtrzymanie tożsamości narodowej, etnicznej, językowej i religijnej, a w szczególności naukę języka oraz własnej historii i kultury. Zgodnie z ustawą o systemie oświaty w pracy dydaktyczno-wychowawczej szkoły publiczne zapewniają podtrzymywanie kultury i tradycji regionalnej, a minister właściwy do spraw oświaty i wychowania winien podejmować działania w celu popularyzacji wiedzy o historii, kulturze, języku i o tradycjach religijnych mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym. Podręczniki szkolne i książki pomocnicze do kształcenia uczniów w zakresie niezbędnym do podtrzymywania poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej mogą być dofinansowywane z budżetu państwa z części, której dysponentem jest minister właściwy do spraw oświaty i wychowania.⁴⁵

Warunki i sposób wykonywania przez szkoły i placówki powierzonych zadań określa *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 listopada 2007 r. w sprawie warunków i sposobu wykonywania przez przedszkola, szkoły i placówki publiczne zadań umożliwiających podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej uczniów należących do mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym.*

⁴⁴ Mróz Lech, *Oswajamy polskie dzieci z wielokulturowością*, Monitor Unii Europejskiej nr 1, 2009, str. 54

⁴⁵ *Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty* (Dz.U. 1991 Nr 95 poz. 425 z późn. zmianami), www.sejm.gov.pl

Zgodnie z artykułem 11 niniejszego rozporządzenia szkoły w razie takiej potrzeby, podejmują dodatkowe działania mające na celu podtrzymywanie i rozwijanie poczucia tożsamości etnicznej uczniów romskich oraz wspomagające edukację tych uczniów, w szczególności prowadzą zajęcia wyrównawcze. Ponadto rozporządzenie reguluje kwestię zatrudnienia asystenta edukacji romskiej, który jak określa to przepis ma spełniać funkcję pomocniczą w stosunku do nauczyciela oraz udzielać uczniom romskim pomocy w kontaktach ze środowiskiem szkolnym oraz współdziałać z ich rodzicami i ze szkołą.⁴⁶

Tyle polskie prawodawstwo, i jak się wydaje z edukacją mniejszości romskiej nie powinno być żadnego problemu, a jednak, według Romana Kwiatkowskiego prezesa Stowarzyszenia Romów w Polsce, więcej niż połowa dzieci w wieku szkolnym do szkół nie uczęszcza. Ortodoksyjne rodziny romskie obawiają się, że nauczyciele będą chcieli doprowadzić do asymilacji ich dzieci i wykorzeniać wielowiekową kulturę. Aby do tego nie dopuścić wolą uczyć potomstwo *Romanipenu*, ustalonej tradycji określającej wartości romskiej społeczności.⁴⁷

W związku z tym, dotkliwym problemem społecznym Romów w Polsce jest niski poziom wykształcenia, wynikający z ich małego uczestnictwa w systemie edukacji, co wypycha ich na margines społeczeństwa oraz skazuje na duże bezrobocie.

Wyjątkowo trudno jest przekonać rodziców, aby popierali edukację swoich dzieci i posyłali je do szkół, gdzie są one dyskryminowane.

Jednakże można polemizować z Jędrzejem Bieleckim, który w swoim artykule *Wstydlivy problem Europy* napisał, że utrzymuje się również opinia, iż dzieci cygańskie niechętnie chodzą do szkoły, niechętnie są tam posyłane, a także niemile widziane. Stosunek Romów do samej edukacji jest także specyficzny, obawiają się oni, że może dojść do wynarodowienia, zaniku tradycji i wniknięcia do ich społeczności obcych. Edukacja zawsze przynosi, bowiem jakieś obycie, zmianę mentalności i sposobu myślenia. Powodem, dla którego Romowie tak małą wagę przywiązują do wykształcenia swych dzieci są ich zwyczaje, np. zamażpójście zwalnia z obowiązku uczenia się, a cygańskie małżeństwa kilkunastolatków są na porządku dziennym.

⁴⁶ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 listopada 2007 r. w sprawie warunków i sposobu wykonywania przez przedszkola, szkoły i placówki publiczne zadań umożliwiających podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej uczniów należących do mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym (Dz.U. 2007 nr 214 poz. 1579), www.sejm.gov.pl

⁴⁷ Bielecki Jędrzej, *Wstydlivy problem Europy*, Rzeczpospolita, nr 104, 2006

Państwo próbuje decyzjami administracyjnymi egzekwować obecność dzieci w szkole. Romowie jednak nie pozwalają chodzić dzieciom do szkoły i nikt nie może ich do tego zmusić. Prawdopodobnie około 30% populacji dzieci romskich w ogóle nie wypełnia obowiązku szkolnego.⁴⁸

Prawdą jest że poziom wykształcenia większości polskich Romów należy określić jako bardzo niski. W starszym pokoleniu powszechny jest analfabetyzm. Regularną nauką objęte jest około 70 % dzieci polskich Romów.⁴⁹ W niektórych społecznościach zdecydowana większość dzieci nie realizuje obowiązku szkolnego. Frekwencja uczniów romskich jest niska. Dzieci podróżują wraz z rodzicami, weekendy oraz dni świąteczne są długo celebrowane. Zdarzają się przypadki, że dziewczynki, zgodnie z tradycją romską w wieku 13 – 16 lat są już kandydatkami na żonę, a po zamążpójściu najczęściej nie wracają do szkoły.

Jednakże, sytuacja Romów w okresie transformacji na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku uświadomiła liderom i działaczom romskim, że edukacja jest warunkiem koniecznym pełnoprawnego uczestnictwa Romów w życiu społecznym. Zdali sobie oni sprawę, że brak wykształcenia, czy wręcz analfabetyzm, jest jednym z najważniejszych powodów niskiego statusu społecznego i upośledzenia ekonomicznego dużej części Romów. I to oni przede wszystkim walczą o zmiany w całym systemie edukacji dla społeczności romskiej, z nimi też konsultowane są najważniejsze decyzje w tym obszarze.

Jak wynika z raportu *Romowie o edukacji swoich dzieci – na przykładzie Cyganów Karpackich*, przygotowanego w 1997 r. przez Stowarzyszenie Romów w Polsce na zlecenie Ministerstwa Edukacji Narodowej, dzieciom romskim najczęściej brak jest wstępnego przygotowania, jakie daje edukacja przedszkolna. Romowie z reguły nie posyłają dzieci do przedszkoli ani do klas zerowych. Jedną z przyczyn takiego stanu rzeczy jest brak środków na opłacanie edukacji przedszkolnej. Zdarzały się też niestety przypadki, w których dofinansowywanie przez Ministerstwo Edukacji Narodowej oświaty przedszkolnej oraz kolonii integracyjnych powodowało obniżenie wysokości zasiłków przekazywanych rodzinom romskim przez opiekę społeczną. Taka

⁴⁸ Łukasz Kwadrans, *Odmiennosc i nietolerancja –romskie dziecko w spolecznstwie wiexszosci –* Internet: http://www.romowie.info/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=31

⁴⁹ *Program na rzecz spolecznosci romskiej w Polsce*, www.mswia.gov.pl

sytuacja w sposób zdecydowany zniechęca rodziców romskich do posyłania dzieci do przedszkoli i klas zerowych.⁵⁰

Innym poważnym problem są złe warunki materialne i socjalne, w jakich żyje wiele rodzin romskich. Szczególnie dotyczy to grupy Romów Karpackich. Ubogich Romów nie stać na podręczniki i pomoce szkolne, często mają trudności ze zdobywaniem środków na zaspokojenie podstawowych potrzeb (zakup odzieży i obuwia). Poprawiają tą sytuację dotacje przyznawane w ramach *Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce*.

W przeludnionych domostwach trudno znaleźć dziecku miejsce do skupienia potrzebnego dla efektywnej pracy pozaszkolnej. Dzieci często odstrasza od szkoły również nieprzychylność ze strony nie-romskich rówieśników.

Dlatego nie mając za równo silnej motywacji jak i wsparcia ze strony rodziców, często porzucają szkołę.

W Polsce nie ma szkół, w których dzieci romskie uczyłyby się w swoim ojczystym języku. Przeważająca część uczniów pochodzenia romskiego uczęszcza do szkół publicznych ucząc się w systemie zintegrowanym, razem z uczniami polskimi. Szczególnym przypadkiem jest Parafialna Podstawowa Szkoła Romska w Suwałkach - jedyna szkoła niepubliczna, która organizuje bezpłatne nauczanie dzieci pochodzenia romskiego.

Ciekawą inicjatywą służącą wzajemnemu poznaniu oraz poprawie systemu edukacyjnego był projekt Stowarzyszenia *Integracja z Suwałk* realizowany w 2004 roku *Uciec od wykluczenia- wzmocnić edukację Romów*. Jego podstawowym celem było wspieranie edukacji dzieci romskich poprzez odpowiednie przygotowanie nauczycieli i pedagogów do rozwiązywania problemów związanych z realizacją obowiązku szkolnego w środowisku romskim, a także pomoc w pełnej adaptacji Romów w życiu społecznym poprzez wzmacnianie działań pedagogiczno wychowawczych i łamanie stereotypowego postrzegania Romów. W tym celu zorganizowano warsztaty dla nauczycieli oraz ogólnopolską konferencję na ten temat. Program zakończył się wydaniem poradnika dla pracowników oświaty *Romowie. Co każdy nauczyciel wiedzieć powinien*.

⁵⁰*Program na rzecz społeczności romskiej w Polsce*, www.mswia.gov.pl

W latach osiemdziesiątych XX wieku w systemie edukacji szkolnej pojawiły się tak zwane klasy romskie. Były to wydzielone klasy, przeznaczone specjalnie dla dzieci pochodzenia romskiego. Miały umożliwić pokonanie barier edukacyjno-adaptacyjnych i przygotować je do nauki w klasach zintegrowanych. Klasy romskie były próbą doraźnej pomocy, jednak nie stanowiły skutecznej alternatywy wobec integracyjnych form edukacji. Nie dawały także nadziei na trwałe rozwiązanie problemu edukacji Romów. Z drugiej strony model ten, mimo wszystkich swoich niedoskonałości oraz zarzutów dotyczących niskiego poziomu nauczania i utrwalania segregacji etnicznej, był jedyną szansą dla opóźnionej edukacyjnie młodzieży opanowania podstaw języka polskiego czy matematyki. Również niektórzy rodzice uczniów, mając do wyboru tzw. klasę integracyjną lub klasę romską, wybierali tę drugą uważając, że dziecko ucząc się wśród swoich narażone będzie w mniejszym stopniu na stres związany nauką, ale także z potencjalną lub rzeczywistą niechęcią, czy wręcz przypadkami agresji ze strony nieromskich rówieśników.

Eksperyment, tak zwanych klas romskich, w szczególności jego wady, pozwolił na wyciągnięcie wniosków, że najważniejszym jest roztoczenie intensywnej opieki nad dziećmi romskimi w klasach zintegrowanych.

Idealny model to taki, który jednocześnie pozwalałby na poszanowanie przekonań rodziców oraz doprowadziłby do poprawy frekwencji i poziomu nauczania dzieci romskich w szkołach, z drugiej strony uwzględniałby wagę edukacji przedszkolnej, która wyrównuje braki jeszcze przed pójściem do szkoły i przed jej wymaganiami. W szkole natomiast dziecko romskie powinno zostać objęte szeregiem działań wspomagających i integrujących, do których zaliczyć należy wszelkie zajęcia wyrównawcze i dodatkowe, kółka zainteresowań, wycieczki i wyjazdy wakacyjne, zakup pomocy edukacyjnych.

Świadomość liderów i działaczy romskich o wadze edukacji, dla pełnego uczestnictwa w życiu społecznym, pozwoliła na szereg konsultacji, z których zrodziła się idea ustanowienia stanowiska nauczyciela wspomagającego i asystenta romskiego.

Nauczyciele wspomagający, to osoby znające metodykę pracy w grupach różnicowanych kulturowo. Ich zadaniem jest poświęcanie szczególnej uwagi dzieciom romskim, traktowanie ich, na wczesnym poziomie edukacji, jako dzieci obcojęzyczne i dwukulturowe. Dodatkowo do obowiązków nauczyciela należy bieżący nadzór nad

postępami dzieci w nauce, prowadzenie zajęć wyrównawczych, pomoc w odrabianiu lekcji, stały kontakt z rodziną.

Asystenci romscy, to Romowie obdarzeni zaufaniem lokalnych społeczności romskich, którzy mają zapewniać wszechstronną pomoc uczniom romskim w kontaktach ze środowiskiem szkolnym, budować pozytywny obraz szkoły i korzyści płynące z wykształcenia. Do ich obowiązków należy zapewnianie wsparcia emocjonalnego dla uczniów romskich, pomoc nauczycielom i pedagogom w rozpoznaniu potrzeb i ewentualnych problemów poszczególnych uczniów, pomoc i mediacja w sytuacjach trudnych i konfliktowych. Do zadań asystenta należy również budowa dobrego kontaktu między rodzicami uczniów a szkołą, informowanie rodziców o przebiegu nauki, a także kontrola frekwencji uczniów i postępów w nauce.

To właśnie od tych ludzi zależy jak będzie przyszłość mniejszości romskiej. Powinni więc być dobrze przygotowani do rozbudzenia wśród małych Romów motywacji do nauki jako środka awansu społecznego. To także oni muszą budować w dzieciach ciekawość własnej odmienności etnicznej, tradycji i historii własnej grupy. Nauczyciele i asystenci muszą również nawiązywać dobre kontakty z rodzicami, co pozwoli im w większym stopniu zaangażować rodziców w procesy edukacyjne dzieci.

Państwo, powinno natomiast zapewniać nauczycielom wspomagającym oraz asystentom romskim, możliwość dalszego kształcenia specjalistycznego, korzystania z odpowiedniej literatury oraz pomocy metodyków międzykulturowych, a także możliwość uzyskania wsparcia wolontariuszy spośród studentów kierunków resocjalizacyjnych czy opiekuńczo - wychowawczych.

Możliwość zdobycia dodatkowej wiedzy i zwiększenia kompetencji przez pracowników instytucji i organizacji, które realizują zadania i prowadzą działania na rzecz społeczności romskiej jest możliwe poprzez uczestnictwo w dwusemestralnych bezpłatnych studiach podyplomowych *Sytuacja Romów w Polsce – historia, prawo, kultura, stereotypy etniczne* organizowanych przy wsparciu środków *Programu* przez Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie.

Istotnym problemem, który dotyczy społeczności romskiej jest społeczne dziedziczenie wykluczenia, i właśnie temu edukacja ma zapobiegać. Nie powinno się dopuszczać, aby dzieci romskie wywodzące się z enklaw biedy i bezrobocia rzadziej

zdobywały dobre wykształcenie, a co za tym idzie miały mniejszą szansę poprawy swojego położenia w stosunku do położenia rodziców.

Przyczyny selekcyjnego wpływu pochodzenia społecznego na szanse edukacyjne są często związane z kosztami edukacji, którym nie mogą sprostać rodziny biedniejsze, trudnościami dojazdu do oddalonych szkół, wyższego poziomu. Ten obszar stara się niwelować *Program na rzecz społeczności romskiej w Polsce*, poprzez dotacje na podręczniki i pomoce naukowe, stypendia dla uczniów romskich. Nie należy również zapominać, o problemie kulturowego upośledzenia środowiska wielu dzieci romskich, których rodzice mają niski poziom wykształcenia i nie przedstawiają aspiracji edukacyjnych. Wszyscy romscy działacze, twierdzą, że wykształcenie, które daje szkoła, jest dzieciom romskim potrzebne lub nawet absolutnie niezbędne. Wszyscy przywódcy podkreślają konieczność upowszechnienia w zbiorowości romskiej edukacji na wszystkich poziomach.⁵¹

Podobną opinię ma też większość przeciętnych Romów. Badania zespołu Lecha Zakrzewskiego⁵² w województwie świętokrzyskim wskazują na to, że dla Romów młodszego i średniego pokolenia nauka szkolna jest bardzo ważna. Jednak wszyscy (i rodzice romscy, i nauczyciele) zdają sobie sprawę, że dzieci romskie chodzą do szkoły nieregularnie.⁵³

Istnieje obawa, o której mówią głównie starsi ze środowisk o niskich zasobach materialnych, że szkoła i nawiązanie w niej znajomości odciągną młodych ludzi od życia w społecznościach romskich, a to jest według niektórych respondentów zagrożeniem dla spójności grupy i w ogóle jej istnienia. Obawa ta przejawia się m.in. w podejrzeniu, że wiedza zdobywana w szkołach wyprze tę przekazywaną z pokolenia na pokolenie, czyli wiedzę „tradycyjną”. Rodowość i zasady kontroli społecznej oparte na systemie skalań są bowiem w przypadku Romów wartościami nadrzędnymi, jeśli te dwie cechy są zostaną zachowane przetrwa kultura romska, jeśli one zginą to zginie także cała tradycja Romów. W opinii starszyzny zdobywana wiedza musi być wiedzą użyteczną, która nie stoi w opozycji do wartości tradycyjnych (kardynalnych). Biorąc

⁵¹ Nowicka Ew a (red.), *Romowie o sobie i dla siebie, nowe problemy i nowe działania w pięciu krajach Europy Środkowo – Wschodniej*, Uniwersytet Warszawski. Instytut Socjologii, Warszawa, 2003, str. 49

⁵² Chodzi tu o badania przeprowadzane przez Lecha Zakrzewskiego nad problemami społeczności romskich w latach 2000-2002 w województwie świętokrzyskim, na ich podstawie opracowany został *Raport z badań problemu: mapa społeczna Romów w województwie świętokrzyskim*

⁵³ Nowicka Ew a (red.), *Romowie o sobie i dla siebie, nowe problemy i nowe działania w pięciu krajach Europy Środkowo – Wschodniej*, Uniwersytet Warszawski. Instytut Socjologii, Warszawa, 2003, str. 50

pod uwagę brak nawyku uczenia się wśród ogromnej części społeczności romskich oraz ogólnie niski poziom wykształcenia, zjawisko trwałego bezrobocia, oraz ogromne wpływy starszyny będącej decydem, wiedza użyteczna to wiedza pozwalająca na podstawowe funkcjonowanie Romów w społeczeństwie większościowym. Pożądane są umiejętności czytania, pisania, liczenia, radzenia sobie w kontaktach z urzędami, itp. Pożądana jest także wiedza odnosząca się do realizowania tradycji romskich, interpretacji obyczajów, struktury społecznej, wierzeń, która pozwala na funkcjonowanie Romów wewnątrz społeczności, ale i konstruuje poczucie tożsamości oraz oddziałuje integrująco na społeczności romskie.

Pomimo wielu sondaży mówiących o braku akceptacji dla integrowania dzieci w szkołach, według mnie słuszną ideą jest, aby dzieci romskie uczęszczały do tych samych klas co dzieci polskie. Służy to oswojeniu się od wczesnych lat z wielokulturowością. Owocuje otwartością na świat, poznawaniem odmienności i różnorodności ludzi.

Zakończenie

Kultura każdego narodu może się naprawdę rozwijać tylko wówczas, gdy jest otwarta na osiągnięcia i wartości innych kultur. I taki duch powinien przyświecać polityce integracyjnej państwa.

Zwiększenie uczestnictwa Romów w uczestnictwie w życiu społecznym, zarówno na poziomie lokalnym, regionalnym jak krajowym, może stanowić przeciwwagę dla procesu marginalizacji tej społeczności. Nie musi to oznaczać jej całkowitej asymilacji do społeczeństwa większości, ale zwiększenie wpływu na własny los. Poza nielicznymi przypadkami Romowie nie biorą udziału w życiu publicznym. Żyją od wieków w kręgu własnej kultury, tradycji i systemu wartości, zamykają się przed niechętnym im otoczeniem. Bieda, analfabetyzm, niestabilizowany tryb życia, niechęć do instytucji szkolnych i inne czynniki decydują o braku szansy kolejnych pokoleń romskich na równy start, aktywność zawodową i korzystanie z demokracji. Do obowiązków instytucji publicznych należy dążenie do poszukiwania rozwiązań prawnych i organizacyjnych umożliwiających im korzystanie z gwarantowanemu każdemu obywatelowi prawa do nauki, opieki zdrowotnej i społecznej.

Wykluczenie współczesnych Romów nie polega więc, tak jak dawniej, na braku określonych uprawnień, lecz na braku możliwości, czy umiejętności korzystania z nich, aby korzystać z praw przysługujących formalnie wszystkim członkom społeczeństwa, należy spełniać określone warunki. Pomimo, że różne uprawnienia przysługują w demokratycznych społeczeństwach każdemu, wiele osób pochodzenia romskiego nie wie, w jaki sposób z nich skorzystać, bądź w ogóle nie ma świadomości owych uprawnień, aby z nich korzystać trzeba mieć dostęp do systemu edukacyjnego i się tego nauczyć. Nie da się jednak w ciągu kilku lat zlikwidować efektów długotrwałego niedoinwestowania i marginalizacji społeczności romskiej.

Likwidacja problemu marginalizacji Romów wymaga więc długotrwałego edukowania, także społeczności nieromskiej i nie wystarczy wyciągnąć miliony euro z kasy unijnej, ponieważ te pieniądze zbyt łatwo można przepić i przejeść. I jak mówi Lech Mróz, gdy nawet slumsowisko zostanie przebudowane na ekskluzywne wille, trzeba się liczyć z tym, że szybko zmienią się w zdewastowane rudery. A to dlatego, że

żyjący tam ludzie zawsze żyli inaczej niż my i często nie potrafią skorzystać z oferowanych im dóbr. I nie dlatego, że nie są nieinteligentni czy zdegenerowani, lecz dla tego, że funkcjonowali w ten sposób latami i wciąż nie bardzo zdają sobie sprawę, że można inaczej.⁵⁴

Romów, wiązały i nadal wiąza przed wszystkim więzy krwi –wspólnota rodowa. Rozpoznawanie się ciągle wymaga ustalenia koligacji rodzinnych, przodków i rodu pochodzenia. Z przynależności do określonej rodziny jednostka czerpie swój prestiż i pozycję społeczną, a często także i możliwości osiągnięcia wyższego statusu ekonomicznego. I zapewne to właśnie ta hermetyczność środowiska, sprawia, że stanowią oni grupę, która w sondażach socjologicznych na temat stosunku Polaków, do innych narodowości znajduje się na końcu listy najbardziej lubianych narodów. Innym przejawem ich wykluczania jest również niechęć do przebywania większości społeczeństwa we wspólnej przestrzeni, spychanie na margines.

Stereotypowe nastawienie Polaków polega również na negatywnej ocenie umiejętności, predyspozycji i przydatności Romów do pracy na stanowiskach wymagających systematyczności, odpowiedzialności, inicjatywy oraz zaangażowania. Największą barierą jest wzajemna nieufność – pracodawców nieromskich, a z drugiej strony samych Romów. Zwiększenie szans Romów na krajowym rynku pracy wymaga bowiem zmiany nastawienia samych Romów, czyli ich zgody na przystosowanie i adaptację do warunków społecznych, ekonomicznych i politycznych. Przystosowanie to jest możliwe tylko przez podniesienie poziomu wykształcenia oraz wzrost predyspozycji zawodowych. Koniecznym jest także przystosowanie społeczne Romów, czyli zgoda na uczęszczanie dzieci do szkół oraz ich przekonanie, że wykształcenie jest drogą do osiągnięcia sukcesu zawodowego i zmniejszenie bezrobocia. Przystosowanie takie nie musi oznaczać utraty własnej odrębności kulturowej, w zakresie tradycji, języka, wzorów życia rodzinnego, pomimo iż wzrost wykształcenia może nieść takie zagrożenie.

Walka z bezrobociem, którą proponuje Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, czyli promowanie zatrudnienia absolwentów w sektorze małych i średnich przedsiębiorstw, modyfikacja kształcenia, poradnictwo zawodowe, refundacja wynagrodzeń absolwentów, pozwala Romom na korzystanie z tych propozycji, tak jak

⁵⁴ Mróz Lech, *Oswajajmy polskie dzieci z wielokulturowością*, Monitor Unii Europejskiej nr 1, 2009, str. 53

i pozostałym obywatelom polskim, w praktyce jednak, gdy wiemy, że wśród Romów jest niewielu absolwentów szkół średnich i wyższych, można zdać sobie sprawę, że nie niewielu z nich skorzysta z powyższych ofert.

Słuszne jest stwierdzenie, że dla Romów powinny powstać specjalnie programy aktywizujące, które uwzględniałyby fakt, że Romanipen zabrania podejmowania im niektórych zawodów, między innymi medycznych, związanych z gospodarką komunalną⁵⁵. Nie mogą być hydraulikami, bo jest to zawód nieczysty. Romanipen nie zezwala również Romom na sprawowanie służby w Policji, i tu można stwierdzić, że twórcy Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji zakładając, że należy dążyć do zatrudniania osób pochodzenia romskiego w Policji, zarówno w służbach patrolowych jak i dzielnicowych⁵⁶, nie w pełni wzięli pod uwagę zasady obowiązujące w społeczności romskiej.

W związku z powyższym, szkolenia i kursy oraz poradnictwo zawodowe dla Romów, powinny uwzględniać ich tradycje i kulturę, a także zakładać w swoich założeniach naukę zawodów akceptowanych przez społeczność romską.

Romowie często nie rozumieją wymogu regularnej i systematycznej pracy, odbywanej w ścisłych godzinach. Podporządkowanie się hierarchii służbowej jest dla nich niejednokrotnie uwłaczające, nie do przyjęcia z przyczyn prestiżowych. Stąd tak wielu Romów preferuje wolne zajęcia (np. muzykowanie lub handel obwoźny), przeważnie prowadzone w „szarej strefie” ekonomicznej.⁵⁷

Omawiany wyżej Program na rzecz społeczności romskiej ma wypracować takie mechanizmy, które pozwolą na realizację zamierzonych celów w odniesieniu do społeczności romskiej w całym kraju. Jednakże, program poprawy sytuacji Romów powinien być zaplanowany na co najmniej kilkanaście, albo nawet kilkadziesiąt lat. Bez długiej edukacji prowadzonej także w środowiskach nieromskich, pomoc dla Romów będzie jedynie rozdawnictwem, od świadczeń społecznych, poprzez remonty mieszkań komunalnych, aż do wsparcia kultury romskiej w postaci dotacji zespołu cygańskiego.

Proces wyciągnięcia z biedy, a jednocześnie podtrzymywanie ich tradycyjnych wartości, nie idzie w parze. Każdy proces edukacji prowadzi do europeizacji

⁵⁵ *Szanse Romów na rynku pracy*, Monitor Unii Europejskiej nr 1, 2009, str. 56

⁵⁶ *Program na rzecz społeczności romskiej w Polsce*, www.mswia.gov.pl

⁵⁷ *Szanse Romów na rynku pracy*, Monitor Unii Europejskiej nr 1, 2009, str. 56

i odcyganienia. Kultura techniczna nie jest kulturą, która wyrosła ze środowiska cygańskiego. Z drugiej strony, nie będziemy przecież tworzyli rezerwatu, w którym utrzymywalibyśmy czyste postacie kultury cygańskiej. Zachodzi naturalny proces zmiany kulturowej i odchodzenia od tradycyjnych wzorców, przed którymi Romowie się bronią – i jest to oczywiste. Jednocześnie opór Romów przed odcyganieniem skazuje ich na kontynuowanie egzystencji w hermetycznie zamkniętych enklawach i biedzie. Pewną szansą, nadzieją jest to, że wyrosła klasa wyedukowanych liderów.⁵⁸ Co prawda Romów z wyższym wykształceniem jest niewiele. Zdarzają się przypadki studiujących kobiet, i jak słusznie twierdzi Lech Mróz może to prowadzić do tego, że będą one chciały wychodzić za mąż nie tylko za Romów, ponieważ wśród swoich ciężko im będzie znaleźć mentalnych partnerów.⁵⁹

W związku z tym na etapie planowania działań mających na celu przeciwdziałanie wykluczeniu Romów należy zatem oddziaływać nie tylko na jednostki wykluczone (aktywizować je, udzielać wsparcia na starcie i stopniowo wycofywać to wsparcie w miarę, jak jednostka zdobywa samodzielność). Równie istotne są działania nakierowane na społeczność, w obrębie której oni żyją. Niezwykle ważne jest projektowanie i wdrażanie działań mających na celu przełamywanie stereotypów i uprzedzeń wobec osób wykluczonych oraz kampanie poszerzające zakres społecznego rozumienia problemów jednostek, które znalazły się w trudnej sytuacji życiowej. Bez zmian w świadomości otoczenia społecznego, wysiłki zmierzające do pobudzenia aktywności osób marginalizowanych mogą okazać się nieskuteczne. Przykładowo, nie wystarczy jedynie aktywizować zawodowo osoby długotrwale bezrobotne, trzeba również przekonać pracodawców, żeby nie obawiali się je zatrudniać.

Działania mające na celu wyrównywanie szans osób wykluczonych powinny zatem być prowadzone wielotorowo, przy współpracy wielu podmiotów i instytucji zaangażowanych w życie lokalnej społeczności.

Przewyciężenie wykluczenia społecznego Romów jest procesem długotrwałym i poza środkami finansowymi wymaga zaangażowania całego społeczeństwa, zarówno administracji publicznej, samorządów lokalnych jak i obywateli, a przede wszystkim zmiany postrzegania przez nich mniejszości romskiej. Z drugiej też strony wymaga

⁵⁸ Mróz Lech, *Oswajamy polskie dzieci z wielokulturowością*, Monitor Unii Europejskiej nr 1, 2009, str. 52

⁵⁹ *idem*

zaangażowana również od samych Romów i ci chęci poprawy swojej sytuacji życiowej. Obecnie kształtuje się nowe przywództwo romskie, oparte nie na przynależności rodowej, tak ważnej w przeszłości, ale na wykształceniu i umiejętności działania w świecie polityki, wśród instytucji i życiu publicznym, które do niedawna odbierane były przez Romów jako obcy niedostępny świat. Rodzenie się tych nowych elit, struktur, stanowi proces powolnego wchodzenia społeczności romskiej do życia politycznego i społecznego dominującej większości polskiej.

Dostrzegając problem wykluczenia Romów, dotyczący nie tylko Polski, ale całej Europy, w dniu 24 kwietnia 2009 roku zorganizowano w Pradze pierwsze spotkanie nowej platformy obywatelskiej na rzecz integracji Romów. W spotkaniu uczestniczyli przedstawiciele rządów poszczególnych krajów UE, innych organizacji międzynarodowych oraz organizacji społecznych, zostało one zorganizowane w wyniku decyzji Rady ds. Ogólnych z grudnia 2008 roku, na której postanowiono o wymianie dobrych praktyk i doświadczeń w kwestii wyeliminowania wykluczenia Romów.

Opracowano zbiór dziesięciu wspólnych zasad podstawowych, aby skutecznie zająć się zagadnieniem inkluzji Romów. W dniu 8 czerwca 2009r. ministrowie pracy i spraw społecznych państw Unii Europejskiej dołączyli te zasady w formie aneksu do swoich wniosków w sprawie inkluzji Romów. Celem dziesięciu wspólnych, podstawowych zasad inkluzji Romów jest zapewnienie instytucjom unijnym i państwom członkowskim, państwom kandydującym i potencjalnym kandydatom do UE, wskazówek na etapie projektowania i wdrażania nowej polityki lub działań. Zasady stanowią deklarację, która nie jest prawnie wiążąca. Odnosząc się jednak do zasad we wnioskach Rady, państwa członkowskie wyraziły swoje zobowiązanie do opierania przyszłych inicjatyw na tych zasadach. Dziesięć wspólnych podstawowych zasad inkluzji Romów:

- Konstrukttywne, pragmatyczne i niedyskryminacyjne strategie
- Jednoznaczne, ale niewyłączne ukierunkowanie, które oznacza, że zamiast koncentrować się na ludności romskiej jako na grupie docelowej, ma na celu poprawę warunków społeczno-ekonomicznych osób znajdujących się w podobnej sytuacji;
- Podejście międzykulturowe które podkreśla, że ludność romska oraz społeczeństwo głównego nurtu mogą się od siebie wiele nauczyć, oraz że

międzykulturowa nauka i umiejętności powinny być promowane przy jednoczesnym zwalczaniu uprzedzeń i stereotypów;

- Ukierunkowanie na główny nurt według którego wszystkie strategie integracyjne powinny służyć włączeniu Romów do głównego nurtu społeczeństwa, a nie tworzeniu oddzielnych romskich ośrodków i rynków pracy
- Świadomość wymiaru związanego z płcią
- Transfer udokumentowanych strategii politycznych
- Wykorzystywanie instrumentów wspólnotowych
- Zaangażowanie władz regionalnych i lokalnych
- Udział społeczeństwa obywatelskiego
- Aktywne uczestnictwo Romów.

Pozostaje mieć nadzieję, że podjęte przez Komisję Europejską działania przyniosą zamierzone cele.

Bibliografia

Opracowania:

Aronson Elliot, *Człowiek istota społeczna*, Wydawnictwa Naukowe PWN, Warszawa 1997

Auleytner Julian, Głąbicka Katarzyna, *Polskie kwestie socjalne na przełomie wieków*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Warszawa, 2001

Drozdowicz Zbigniew (red.), *Religie-Wspólnoty etniczne*, Wydawnictwo Kurpisz, Poznań, 1997

Gniazdowski Andrzej, Gawkowska Aneta, Gołębiwska Maria, *Oblicza lokalności, tradycja i współczesność*, Polska Akademia Nauk. Instytut Filozofii i Socjologii, Warszawa, 2004

Iglicka Krystyna *Integracja czy dyskryminacja? Polskie wyzwania i dylematy u progu wielokulturowości*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa, 2003

Łodziński Sławomir, *Przekroczyć własny cień. Prawne, instytucjonalne oraz społeczne aspekty polityki państwa polskiego wobec mniejszości narodowych w latach 1989-1997*, [w:] Berdychowska Bogumiła (red.), *Mniejszości Narodowe w Polsce. Praktyka po 1989 roku*, Centrum Stosunków Międzynarodowych Instytutu Spraw Publicznych Wydawnictwa Sejmowe, Warszawa ,1998

Malikowski Marian, Wojakowski Dariusz, *Granice i pogranicza nowej Unii Europejskiej, z badań regionalnych, etnicznych i lokalnych*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków, 2005

Michalik Elżbieta, Chałupczak Henryk, *Mniejszości narodowe i etniczne w procesach transformacji oraz integracji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, 2006

Narodowa Strategia Integracji Społecznej, www.mpips.gov.pl

Nijakowski Lech M., *Polityka państwa polskiego wobec mniejszości narodowych i etnicznych*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa, 2005

Nowicka Ewa, Cieślińska Barbara (red.), *Wędrowcy i migranci, pomiędzy marginalizacją a integracją*, Zakład Wydawniczy "NOMOS", Kraków, 2005

Nowicka Ewa (red.), *Romowie o sobie i dla siebie, nowe problemy i nowe działania w pięciu krajach Europy Środkowo – Wschodniej*, Uniwersytet Warszawski. Instytut Socjologii, Warszawa, 2003

Program na rzecz społeczności romskiej w Polsce, www.mswia.gov.pl

Równość i brak dyskryminacji, raport roczny 2005, Komisja Europejska. Dyrekcja Generalna ds. Zatrudnienia, Spraw Społecznych i Równości Szans, Bruksela 2005, Urząd Oficjalnych Publikacji Wspólnot Europejskich, Luksemburg, 2005

Sprawozdanie "Kluczowe dane", część 1, Romowie, Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej, Wiedeń, OPEC, Luxemburg, 2009

Stephan Walter G., Stephan Cookie W., *Wywieranie wpływu przez grupy. Psychologia relacji*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk, 1999

Szarfenberg Ryszard, *Marginalizacja i wykluczenie społeczne. Wykłady*, Instytut Polityki Społecznej UW, Warszawa, 2006

Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2002 w zakresie deklarowanej narodowości oraz języka używanego w domu, www.stat.gov.pl

Zbiorcza informacja dotycząca decyzji Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Ministra Edukacji Narodowej w sprawie podziału środków przeznaczonych na realizację w 2009 zadań *Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce*, www.mswia.gov.pl

Artykuły prasowe:

Bielecki Jędrzej, *Wstydlivy problem Europy*, Rzeczpospolita, nr 104, 2006

Chojnicki Roman, *Zagubiona społeczność*, Monitor Unii Europejskiej nr 11, 2008

Głosy z samorządów, Monitor Unii Europejskiej nr 11, 2008

Grzymała-Kazłowski Andrzej, *Przede wszystkim edukacja*, Monitor Unii Europejskiej nr 11, 2008

Kochanowski Janusz, *Rom –obywatel drugiej kategorii*, Monitor Unii Europejskiej nr 12, 2008

Kukowska Marta, *Romowie z Maszkowic*, Monitor Unii Europejskiej nr 11, 2008

Łodziński Sławomir, *Romowie - bliscy i dalecy*, www.free.art.pl/podkowa.magazyn

Moda na Romów, czyli zespołowa gra pozorów, Monitor Unii Europejskiej nr 11, 2008

Mróz Lech, *Oswajajmy polskie dzieci z wielokulturowością*, Monitor Unii Europejskiej nr 1, 2009

Prasa donosiła, Monitor Unii Europejskiej nr 11, 2008

Prawo Roma do bycia człowiekiem, Monitor Unii Europejskiej nr 12, 2008

Szanse Romów na rynku pracy, Monitor Unii Europejskiej nr 1, 2009

Weber Emilia, *Unia zamierza pomóc Cyganom*, Dziennik nr 218, 2008

Younge Garry, *Hańba Europy*, Forum nr 4, 2003

Zbytniewska Karolina, *Debata publiczna „Polscy Romowie 2008/2009”*. *Głos w debacie*, Monitor Unii Europejskiej nr 11, 2008

Akty prawne:

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997r. Nr 78, poz. 483 z późn. zmianami), www.sejm.gov.pl

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. z 1997 r. Nr 88, poz. 553 z późn. zmianami), www.sejm.gov.pl

Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy (Dz. U. z 1998 r. Nr 21, poz. 94, z późn. zmianami), www.sejm.gov.pl

Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych, oraz o języku regionalnym (Dz.U. z 2005 r. Nr 17, poz. 141 z późn. zmianami), www.sejm.gov.pl

Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o ochronie danych osobowych (Dz.U. 1997 Nr 133 poz. 883 z późn. zmianami), www.sejm.gov.pl

Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. 1991 Nr 95 poz. 425 z późn. zmianami), www.sejm.gov.pl

Ustawa z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji (Dz.U. 1993 Nr 7 poz. 34 z późn. zmianami), www.sejm.gov.pl

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 listopada 2007 r. w sprawie warunków i sposobu wykonywania przez przedszkola, szkoły i placówki publiczne zadań umożliwiających podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej uczniów należących do mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym (Dz.U. 2007 nr 214 poz. 1579), www.sejm.gov.pl

Program na rzecz społeczności romskiej w Polsce, www.mswia.gov.pl

Internet:

www.avans.net

www.cbos.pl

www.ec.europa.eu

www.ekonomiaspoleczna.pl

www.etnologia.pl

www.free.art.pl/podkowa.magazyn

www.fundacijaprom.pl

www.gus.gov.pl

www.harangos.nazwa.pl

www.ips.uw.edu.pl

www.kuratorium.waw.pl

www.mpips.gov.pl

www.mswia.gov.pl

www.nigdywiecej.org

www.romowie.info

www.sejm.gov.pl

www.wyklczenie.pl